

2. ЗНАЧЭНЬНЕ БЕЛАРУСІЗАЦЫЙНЫХ ПРАЦЭСАЎ ДЛЯ БУДАВАНЬНЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЕ ТОЕСНАСЬЦІ

2.1. Роля роднае мовы

2.1.1. Суадносіны паміж роднаю мовай і нацыянальнай тоеснасьцю

Часопіс „Беларуская Моладзь”, дзеля падкрэсьленьня значэньня беларускае мовы, прыводзіць *Прадмову да „Дудкі Беларускай”* Францішка Багушэвіча. Сёньня застаецца яна надалей актуальнай гэтак жа, як і ў XIX стагодзьдзі.

„Братцы мілыя, дзеці Зямлі – Маткі маеі! Вам ахвяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую мы самі, ды і не адны мы, а ўсе людзі цёмныя, «мужыцкай» завуць, а завецца яна «беларускай».

...І пераканаўся я, што мова нашая такая-ж людзкая й панская як і француская, альбо нямецкая, альбо й іншая якая. Чытаў я цімала старых папераў па дзвесьце, трыста гадоў таму пісаных у нашай зямлі і пісаных вялікімі панамі, а нашай мовай чысьцю-сенькай, як-бы вот цяпер пісалася.

...Наша мова для нас сьвятая, бо яна нам ад Бога даная, як і другім добрым людцом, і гаворым-жа мы ёю шмат і добрага, але так ужо мы самі пусьцілі яе на здзек, не раўнуючы, як і паны вялікія ахвотней гавораць па-француску, як па-свойму.

...Ці-ж ужо нам канешне толькі на чужой мове чытаць і пісаць можна? Яно добра, а навет трэба знаць суседзкую мову, але наперш трэба знаць сваю.

...Шмат было такіх народаў, што страцілі наперш мову сваю, так як той чалавек перад скананьнем, катораму мову займе, а потым і зусім замерлі. Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі! Пазнаюць людзей ці па гаворцы, ці па адзежы, хто якую носе; ото-ж, гаворка, язык і ёсьць адзежа душы.

...Можа хто спытае: дзе-ж Беларусь? Там, братцы, яна, дзе наша мове жывець, яна ад Вільні да Мазыра, ад Віцебска за малым

не да Чарнігава, дзе Гродна, Менск, Магілёў, Вільня і шмат мястэчак і вёскаў...”¹

На актуальнасць Багушэвічавага закліку *Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі!* звяртае ўвагу Янка Запруднік.

„Другая палавіна мінулага стагодзьдзя [XIX стагодзьдзя – Н.Б.] адзначалася на Беларусі праявамі расейскай царскай рэакцыі ў вадносінах да беларускасці. Пад яе наступам беларускае друкаванае слова мусіла йсці або ў падполье, або на выгнаньне. Таму якраз Францішку Багушэвічу і прыпісваецца асаблівая заслуга за тое, што ён стаў у вабарону свайго народу й роднае мовы ў часы найбольшае загрозы ім. (...)”

У чым-жа своеасаблівасць і актуальнасць Багушэвічавай творчай спадчыны? Яна знаходзіцца ў тым, што паэта першы вычуў і зразумеў пагрозу русыфікацыі беларускага народу, небяспеку ягонае нацыянальнае сьмерці. Ён першы ў нашай навейшай літаратуры паказаў на шлях ратунку ад гэтае пагібелі. Ягоны кліч, кінуты ім у *Прадмове* да свайго першага выдання вершаў у 1891 годзе, загучэў запраўдным званам трывогі перад агульнай пагрозай дэнацыяналізацыі народу: *Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі!*. Побач з гэтым Багушэвіч змагаўся і супраць усялякіх камплексаў нацыянальнае ніжэйшасці, якія пры дапамозе насмешак над беларускай мовай і фальшаваньня гісторыі Беларусі прышчэпліваліся нашаму народу”².

Я. Запруднік заклікае разглянуцца вокал сябе й задумацца, ці сёння на Бацькаўшчыне не паўтараецца тое самае зьявішча.

„Праўда, афіцыйнае забароны мовы няма. Але ці-ж ня сьведана занябдбоўваецца яна на карысьць цяперашняе савецкае «францужчыны» ў расейскай форме?! Ня трэба далёка хадзіць, каб пераканацца ў гэтым. Хоціць паглядзець на рэкламы, афішы, напісы на вуліцах, на рэпэртуар беларускіх тэатраў і канцэртаў, хоціць паслухаць мовы беларускіх агітатараў, партыйных сакратароў і іншых камуністычных «культуртэраў», «абкультураных» духам «найбольш выдатнае савецкае нацыі», каб пабачыць, у якія закуткі выпіскаецца беларускае слова”³.

¹ *Прадмова да „Дудкі Беларускай”*, у: „Беларуская Моладзь”, № 10, Нью-Ёрк 1961, с. 15.

² Янка Запруднік, *Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі! (З радыёвай хвалі Вызваленьне)*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 12-13 (294-295), Мюнхэн, 25 сакавіка 1956, с. 2.

³ Тамсама.

Некаторыя кіраўнікі адзнаку культурнае вышэйшасці прыпісваюць карыстаньню расейскай мовай. А ад афіцыйнага акрэсьленьня „культурнае ніжэйшасці” недалёка ўжо й да неафіцыйнага акрэсьленьня беларускае мовы, як „простае” й „мужыцкае” – адзначаецца на старонках газеты „Бацькаўшчына”.

Кліч Францішка Багушэвіча *Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі!* быў кінуты даўно, аднак ён актуальны й сёньня. Таму й постаць беларускага адраджэнца Ф. Багушэвіча набірае новае актуальнасьці, як абаронцы беларускае мовы – заўважае Я. Запруднік.

Зь ягоным меркаваньнем пагаджаецца Станіслаў Крушыніч:

„Ад самага пачатку беларускага нацыянальнага адраджэньня й аж да сьняняшніх дзён найважнейшымі фактарамі нацыянальнага існаваньня народу й разьвіцьця ягонае нацыянальнае культуры сталіся родная мова й мастацкая літаратура, гэтая моваю напісаная”⁴.

Станіслаў Крушыніч падкрэсьлівае, што яшчэ ў канцы XIX стагодзьдзя першым Францішак Багушэвіч заклікаў беларусаў не цурацца роднае мовы, каб ня ўмерлі. Пазьней Янка Купала ў многіх сваіх вершах вызначыў ролю роднае мовы як найважнейшага фактара нацыянальнага існаваньня народу. У 60-х гадох XX стагодзьдзя функцыю абаронцаў роднае мовы ўзялі на свае плечы таксама ў асноўным пісьменьнікі. Рыгор Барадулін у вершах *Беларусь – мая мова і песня* ды *Мая мова* запратэставаў супраць камуністычнай тэорыі аб паступовым сыціраньні граняў нацыяў і адміраньні ў будучыні – як перажытку – нацыянальных моваў. Рыгор Барадулін верыць, што беларуская мова спрадвечная й вечная – адзначае С. Крушыніч.

Таксама часопіс „Барацьба” заўважае, што пакуль будзе беларуская мова, так доўга будзе жыць і беларускі народ. Мова ёсьць вопраткай душы. Прыгожая й багатая мова гэта доказ высокай духовай культуры данага народу. Беларускі народ у няволі знаходзіўся стагодзьдзямі, але стварыў высокія духовыя багацьці. Беларуская мова сачыстая, мілагучная. У ёй можна выказаць усе людзкія пачуцьці, характава⁵.

Беларуская гісторыя паказвае, што з усіх элементаў азначэньня нацыянальнасьці – тэрыторыі, эканомікі, культуры, псыхікі й г.д. –

⁴ Ст. Крушыніч (псэўданім Станіслава Станкевіча), „*Беларусь – мая мова і песня*”, у: „Беларус”, № 87, Нью-Ёрк, чэрвень 1964, с. 3.

⁵ Жало, *Што за мова?*, у: „Барацьба”, № 4 (43), Штутгарт 1961, с. 18-19.

мова была асноватворным фактарам. Яна мела прыярытэт над тэрыторыяй, бо паводле мовы вызначалася й тэрыторыя, а не наадварот – адзначае Я. Запруднік на старонках „Запісаў”. Акадэмік Яўхім Карскі, апрацоўваючы *Этнаграфічную карту беларускага племя*, для вызначэння межаў браў пад увагу выключна жывую народную мову, як пісаў – неадлучную адзнаку беларускае народнасці на працягу ейнага шматвяковага жыцця. Калі людзі трацяць матчыну мову, яны пакідаюць усведамляць сваю прыналежнасць. З чужой мовай яны прыймаюць чужыя звычаі і для свайго племя стаюцца згубленымі. Таксама Францішак Багушэвіч на пастаўленае сабою ў зборніку *Дудка беларуская ў 1891 годзе* пытаў: *дзе-ж цяпер Беларусь?* сам і адказаў: *Там, браткі, яна, дзе наша мова жывець*. Гэта мова сталася важным фактарам калі не юрыдычнага, дык фактычнага прызнання беларусаў як народу царскім урадам у 1897 годзе, у час перапісу насельніцтва Расейскае Імпэрыі. Язэп Лёсік у 1920-х гадох паўтараў сваім студэнтам, што мова вызначае палітыку, эканоміку й грамадзкі лад жыцця⁶.

Адмаўленьне ад роднае мовы спрыяе хутчэйшай асыміляцыі – заўважае П. Залужны ў артыкуле *Як знікаюць Беларусы й іншыя народы СССР*⁷. Па словах аўтара, адрачэнне ад роднае мовы найчасцей прычыняецца да палянзацыі беларусаў – каталікоў і русыфікацыі праваслаўных беларусаў.

Часопіс „Барацьба” заклікае да вывучання роднае мовы ня толькі ў Беларусі, але й па-за яе межамі.

„Калі беларускі народ на акупаванай Бацькаўшчыне змагаецца за тое, каб вучыць дзяцей у роднай мове, дык сорам нам, палітычным эмігрантам, каб нашыя дзеці ня ведалі роднае мовы тут, дзе гэта ня ёсць ніякім праступкам”⁸.

Веданне роднае мовы прыносіць ня толькі прыемнасць, але й карысць: гэтак для тых, хто, магчыма, вернецца на Бацькаўшчыну, як і для тых, хто назаўсёды застанеца ў эміграцыі, таму што родная мова будзе ня толькі доказам іх духовае й нацыянальнае сілы, але так-

⁶ Янка Запруднік, *Дзяржаўнасць Беларусі ў дасавецкую пару*, у: „Запісы”, № 15, Нью-Ёрк 1977, с. 17-18.

⁷ П. Залужны, *Як знікаюць Беларусы й іншыя народы СССР*, у: „Бацькаўшчына”, № 8 (492), Мюнхэн, 21 лютага 1960, с. 2.

⁸ Ю. Попко, *Бацькі, вучыце дзяцей роднае мовы!*, у: „Барацьба”, № 4 (27), Штутгарт 1958, с. 18-19.

сама будзе выконваць функцыі мовы сямейнай і адначасова мовы замежнай.

„Беларусь не заўсёды будзе калёніяй і «забароненай зонай» у межах расейскай імперыі, але вольнаю краінаю”⁹.

Прадстаўнікі беларускай эміграцыі, ведаючы сваю родную мову, здолеюць заняць адказныя пасады ў дыпляматыі, а таксама ў галінах культурнай, гаспадарча-гандлёвай і турыстычнай лучнасьці.

З прыведзеных некалькіх прыкладаў выразна відаць, што беларуская эміграцыя зь вялікім клопатам падходзіла да пытання неабходнасьці захаваньня й разьвіцьця роднае мовы, таму што зьяўляецца яна адным з чыннікаў, якія вызначаюць беларускую нацыянальную тоеснасьць¹⁰.

Гэтаму пытаньню шмат увагі прысьвячаюць сьняня як беларускія, гэтак і польскія мовазнаўцы.

Двухмоўе – як здольнасьць карыстацца прынамсі дзьвюма мовамі – у сьняняшнім цывілізаваным сьвеце амаль паўсюднае. Аднак беларускі білінгвізм спэцыфічны – уважае Эльжбета Смулкова¹¹.

Назіраньне за моўнай сытуацыяй у Беларусі ў розных афіцыйных і неафіцыйных сустрэчах, а таксама досьвед Э. Смулковай, які вынікае з сацыя- і этналінгвістычных ды дыялекталягічных дасьледаваньняў, прымушаюць разрозьніць моўную сытуацыю гарадоў (асабліва сталіцы) і вясковых асяродзьдзяў. На гэтую дыфэрэнцыяцыю накладаецца дадаткова геаграфічны падзел і значна лепшае захаваньне мовы й беларускіх гаворак у заходняй частцы краіны, чым ва ўсходняй. Таксама вясковыя гаворкі ўсходняе Беларусі, незалежна ад сваёй спэцыфікі, увабралі ў сябе значна больш лексычных і сынтаксічных русыфізмаў, чым гаворкі заходняе часткі краіны.

У беларускіх гарадох (па-за некаторымі асяродзьдзямі ды індывідуальнымі выпадкамі) дамінуючай мовай зьяўляецца расейская. Пры гэтым вялікі адсотак карыстальнікаў расейскае мовы зьяўляецца адначасова беларускамоўным у літаратурным варыянце альбо дыялектным. На працягу нейкага ўжо часу можна заўважыць, асабліва сярод горш адукаванага насельніцтва, карыстаньне зьмешанай мовай,

⁹ Тамсама, с. 19.

¹⁰ Глядзі таксама: Nina Barszczewska, *Język a tożsamość narodowa Białorusinów w ujęciu emigracji białoruskiej*, w: *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok 2000, s. 6-11.

¹¹ Elżbieta Smułkowa, *Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja, czy coś innego?*, тамсама, с. 90-100.

якая складаецца з розных элементаў беларускай і расейскай моваў, гэтак званай трасянкай. Трасянка можа быць адзіным сродкам камунікацыі паасобных людзей; можа таксама паяўляцца ў карыкатурнай форме ў адукаваных людзей, асабліва калі расейскамоўныя суразмоўцы стараюцца карыстацца беларускай мовай. Э. Смулкова заўважае, што даволі лёгка можна апісаць беларускія моўныя элементы ў маўленьні беларусаў па-расейску, таму што вынікаюць яны ў асноўным з артыкуляцыйнае базы. Значна цяжэй прадставіць уздзеянне расейскае мовы на беларускую, таму што працэс моўнай русыфікацыі прагрэсуе, і пры гэтым ён моцна індывідуалізаваны, нават у выпадку актыўнага двухмоўя ды захоўвання асноўных беларускіх нормаў. З трасянкай маем дачыненне тады, калі элементы абедзвюх моваў так перамешваюцца, што ствараюць трэцюю якасьць, пазбаўленую ня толькі нарматыўнасці, але й бяз вызначаных сфэраў ужывання, якую можна апісваць толькі як мову канкрэтнае асобы.

Э. Смулкова заўважае, што беларуска-расейскі білінгвізм у Беларусі, хоць і масавы (большыня насельніцтва разумее абедзве мовы й можа імі паслугоўвацца), часта мае індывідуальны характар. Ніна Мячкоўская¹² зьвяртае ўвагу на тое, што беларуска-расейскі білінгвізм, як масавы, абумоўлены больш сацыякультурна, чым этнічна.

Эльжбета Смулкова задумоўваецца, як гэтае двухмоўе маецца да пытання нацыянальнае тоеснасці беларусаў?

Мова – гэта адзін з элементаў нацыянальнай ідэнтыфікацыі. Яна кансалідуе нацыю й дапамагае распазнаць ейных прадстаўнікоў звонку. Праўда, ёсць народы, існавання якіх ніхто не аспрэчвае, а якія ў штодзённым жыцці карыстаюцца мовамі іншых нацыяў. У сытуацыі Беларусі й беларусаў, відаць, спатрэбілася б аднак пашырэнне функцыяў беларускай літаратурнай мовы, асабліва празь дзеянні на карысьць павышэння яе грамадзкага прэстыжу.

Білінгвізм, несумненна, быў бы меншай пагрозай для беларускай нацыянальнай тоеснасці, чым трасянка, якая ў існуючых экстралінгвістычных умовах вядзе да расейскага аднамоўя. Трэба аднак адзначыць, што пры абмежаваных функцыях нацыянальнае мовы й заніканьні здольнасці да актыўнага ёю карыстання часткай папуляцыі, даходзяць да голасу іншыя асноўныя каштоўнасці беларускае тоеснасці. Расейскамоўныя беларусы, нягледзячы на русыфікацыйныя

¹² Н. Мечковская, *Языковая ситуація в Беларусі: этнічныя колізіі двуязычя*, у: „Russian Linguistic”, № 18, 1994, с. 299-322.

працэсы ў Беларусі, найчасцей не ідэнтыфікуюць сябе з расейцамі, хоць існуе ў іх пачуццё ўзаемнае блізкасці¹³.

Вольга Лабачэўская¹⁴ ўважае, што ў савецкі час, у сувязі з існуючым у Беларусі комплексам агульнай савецкай сьвядомасці, існавала прыхаваная нацыянальная сьвядомасць. З распадам Савецкага Саюзу хутка пачаў разбурацца комплекс савецкае сьвядомасці. У сьвядомасці людзей паявілася пустка, якая пачала запаўняцца пачуццямі любові да канкрэтнае зямлі й краіны, у якой чалавек жыве. Таму прыездзя інтэлігенцыя сьвядома стараецца спазнаць гісторыю й культуру Беларусі як сваёй Малой Айчыны. Спрыяе гэтаму таксама набыццё Беларусіяй сувэрэнітэту й дзяржаўнасці, вяртанне гістарычнае праўды пра мінуўшчыну, імёнаў нацыянальных герояў і мастацкіх каштоўнасцяў. Усё гэта становіцца актыўнымі чыннікамі развіцця працэсу нацыянальнага самавызначэння. У сярэдзі гуманітарнай інтэлігенцыі ён адбываецца шляхам авалодання беларускай мовай, а ў выніку гэтага – мыслення ў моўных вобразах і катэгорыях беларускае культуры. Такім чынам мова прычыняецца да снаднясення асабістага лёсу іншазначнай па паходжанні інтэлігенцыі з лёсам беларускае нацыі, з лёсам Беларусі¹⁵.

Людміла Навуменка¹⁶ правяла апытанне студэнтаў з мэтай паказаць уяўленне беларусаў пра значэнне ўласнай этнічнай належнасці й месца роднае мовы сярод іх. Адным з пастаўленых пытанняў было наступнае: *Што для Вас значыць быць на нацыянальнасці беларусам?* Змест атрыманых адказаў – ад уяўленняў рэспандэнтаў аб фармальным фіксаванні нацыянальнасці ў пашпарце й толькі аб сваёй прысутнасці (жыцці) на тэрыторыі Беларусі, праз адчуванне сябе беларусам да пачуцця ўласнага дачынення да Беларусі ды імкнення дзейнічаць на яе карысць – сьведчыць пра індывідуальнае разуменне значэння этнічнае належнасці.

Выказванні пра мову сустракаюцца толькі сярод тых рэспандэнтаў, якія значэнне сваёй этнічнай тоеснасці звязваюць з імкненнем садзейнічаць захаванню й развіццю мовы, культуры, традыцыяў як нацыянальнае спадчыны. Падсумаванне вынікаў па-

¹³ Elzbieta Smułkowa, *Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja, czy coś innego?*, w: *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok 2000, s. 99.

¹⁴ Вольга Лабачэўская, *Мова і самасвядомасць у асяроддзі гуманітарнай інтэлігенцыі Беларусі ў 90-е гады: некаторыя назіранні і падсумоўванні*, тамсама, с. 32-37.

¹⁵ Тамсама, с. 34-35.

¹⁶ Людміла Навуменка, *Уяўленні беларусаў аб значэнні ўласнай этнічнай належнасці і месца роднай мовы сярод іх*, тамсама, с. 60-70.

казвае, што беларуская мова важная толькі для 17,1% апытаных студэнтаў. Пры гэтым варта звярнуць увагу на тое, што для значна большае колькасці студэнтаў важна, каб ведаць ці вывучаць беларускую мову, чым размаўляць на ёй. З гэтага Людміла Навуменка робіць выснову, што ў пераважнай большасці выпадкаў родная мова выконвае толькі намінальную ролю этнічнага сымбалю й не зьяўляецца дамінуючым элементам этнічнай ідэнтычнасці апытаных беларусаў¹⁷.

Суадносіны паміж мовай і этнакультурнай тоеснасцю беларусаў даследаваў Сяргей Яцкевіч¹⁸. У апытанні настаўнікаў і студэнтаў, датычным прычынаў, якія прывялі да звужэння сфэры карыстання беларускаю мовай, рэспандэнты на першае месца паставілі гістарычны фактар, а менавіта, перавод беларускіх школаў на расейскую мову навучання. На другім месцы апынуўся фактар канфармізму. Беларусы самі, каб не ствараць сабе дадатковых праблемаў, адмаўляюцца ад свае роднае мовы. Палітычны фактар заняў трэцяе месца. Праяўленьне яго ўдзельнікі апытання ўбачылі ў той палітыцы нацыянальнага нігілізму, якая праводзілася й праводзіцца ўладамі ў дачыненні да беларускае мовы й культуры. Істотнае значэнне мае функцыянальны фактар – вымушанае карыстаньне ў справядзтве і ўстановах толькі расейскай мовай. Інфармацыйны фактар праяўляецца ў тым, што сродкі масавай інфармацыі ў Беларусі ў абсалютнай сваёй бальшыні зьяўляюцца расейскамоўнымі. За існуючы стан рэчаў у вялікай ступені адказным зьяўляецца дыдактычны фактар – ігнараваньне беларускае мовы ў дыдактычным працэсе. Непасрэдна з дыдактычным звязаны таксама фактар вучэбна-мэтадычнага забесьпячэння, значыць недахоп (а ў шэрагу дысцыплін адсутнасць) падручнікаў і вучэбна-мэтадычнай літаратуры на беларускай мове. Многія рэспандэнты ў сваіх анкетах звярнулі ўвагу таксама на фактар нізкай прэстыжнасці беларускае мовы, які праяўляецца перадусім у паўсюдным карыстанні беларускімі кіраўнікамі розных рангаў расейскай мовай, што адмоўна ўплывае на прэстыж беларускае мовы. Немалая колькасць рэспандэнтаў спаслалася ў сваіх адказах на псыхалягічны фактар, гэта значыць, высьмейваньне на вуліцах і ў розных установах асоб, якія размаўляюць па-беларуску. Ня быў пакінуты без увагі й міграцыйны фактар. Пераезд у Беларусь на сталае месца-

¹⁷ Тамсама, с. 65.

¹⁸ Сяргей Яцкевіч, *Мова і этнакультурная тоеснасць беларусаў на беларуска-польскім паграніччы*, тамсама, с. 23-26.

пражываньне вялікай колькасці расейскамоўнага насельніцтва з Расеі ды іншых рэгіёнаў Савецкага Саюзу паўплываў на звужэнне сфэры карыстання беларускай мовай. Разам з гэтым на звужэнні сфэры беларускай мовы адмоўна адбілася ўнутрырэгіянальная міграцыя зь вёскі й значнае павелічэнне колькасці гарадскога насельніцтва. Сярод прычынаў, якія адмоўна ўплываюць на карыстанне беларускай мовай, выступае й рэпрэсіўны фактар. Пры гэтым – піша Сяргей Яцкевіч – справа не абмяжоўваецца толькі рэпрэсіямі ў адносінах да беларускамоўнай інтэлігенцыі напрыканцы 1930-х гадоў¹⁹. Аўтар публікацыі ўважае, што даследавання вынікі не пацьвердзілі істотнага ўплыву на сучасны стан карыстання беларускай мовай зьмены правапісу ў 1933 годзе. Апрача гэтага лінгвістычнага фактара даследнік называе яшчэ канфэсіянальны фактар²⁰.

13,4% апытаных студэнтаў і 8,7% настаўнікаў упэўненыя, што звужэнне сфэры карыстання беларускай мовай – гэта вынік аб’ектыўнага працэсу выцясьнення беларускае мовы мовамі буйнейшых суседніх народаў²¹. Стаўленьне большыні рэспандэнтаў (звыш 70%) да звужэння сфэры карыстання беларускай мовай і размывання этнакультурнай тоеснасці беларусаў – адмоўнае, але пры гэтым 24,5% студэнтаў і 21% настаўнікаў лічаць, што гэты працэс зайшоў занадта далёка й таму ўжо запозна што-небудзь выправіць²².

Эльжбета Смулкова ўважае, што беларускі білінгвізм апынуўся пад пагрозай, аднак, праўдападобна, беларускай мове не пагражае зьнікненне, пра што сьведчыць, напрыклад, факт, што, нягледзячы на абмежаванне камунікатыўных функцыяў яе на працягу многіх стагодзьдзяў, надалей праяўляе яна здзіўляльную трываласьць і жывучасьць²³.

На мову як чыннік, які акрэсьлівае тоеснасць жыхароў эўрапейскага кантынэнту, паказвае Рышард Радзік²⁴. Мова ў Беларусі выконвае часткова іншыя функцыі, чым у многіх другіх грамадзтвах Цэнтральна-Ўсходняй Эўропы. Найчасцей не вызначае нацыі, ані не

¹⁹ Тамсама, с. 24.

²⁰ Глядзі: *Беларусізацыя Царквы*.

²¹ Сяргей Яцкевіч, *Мова і этнакультурная тоеснасць беларусаў на беларуска-польскім паграніччы*, у: *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok 2000, с. 25.

²² Тамсама.

²³ Elżbieta Smułkowa, *Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja, czy coś innego?*, тамсама, с. 100.

²⁴ Ryszard Radzik, *Język jako wyznacznik tożsamości Białorusinów*, w: *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok 2000, s. 71-82; *Мовы Беларусі ў XIX і XX стагодзьдзях*, у: „Край”, №№ 1-2 (4-5), Мінск 2002, с. 136- 158; *Kim są Białorusini*, Toruń 2002, 243 s.

адзяляе яе ад іншых. Гаворка, якой карыстаецца беларуская вёска, выконвае функцыю падобную да тае, якую мела мова ў традыцыйнай этнічнай групе. Яна не зьяўляецца ідэялігізаванай каштоўнасьцю, носьбітам звышлякальных вартасьцяў. Гаворка, якая часта значна адрозьніваецца ад літаратурнае мовы, успрымаецца як простая мова, сялянская, якая мае ніжэйшы статус у параўнаньні з мовай жыхароў гарадоў, з мовай элітаў, інтэлігенцыі. Яна ўспрымаецца хутчэй за ўсё як сродак камунікацыі, а не як носьбіт эмацыянальных ідэяў. І таму ў працэсе грамадзкага авансу, пераходу да гарадзкага жыцьця, назіраецца адмаўленьне ад простае мовы на карысьць расейскае. Моўная канфрантацыя паміж вясковай гаворкай і гарадзкай расейшчынай вынікае з сутыкненьня двух падыходаў: пасьўнага, які ізалюецца ў свойскасьці, з адкрытасьцю й актыўным падыходам да праблемаў грамадзкага авансу. Гэта аналягічная сытуацыя да існуючых у Польшчы адносінаў паміж вясковай гаворкай і гутарковай альбо літаратурнай мовай гарадзкага насельніцтва. У адрозьненьне ад Польшчы, у Беларусі аднак маем дачыненьне з адносінамі паміж дзьвюма рознымі мовамі. Такая сытуацыя магчымая толькі таму, што як вясковая беларушчына, гэтак і гарадзкая расейшчына не ўспрымаюцца ў нацыянальных катэгорыях. Пераход з аднае мовы на другую не трактуецца як здрада нацыянальным каштоўнасьцям. Гэтыя мовы зьяўляюцца носьбітамі культурнае тоеснасьці, рэгіянальнае, клясавае, але не нацыянальнае. У іх розны статус, але гэта статус розных сацыяльных пазыцыяў, а не нацыянальных²⁵.

Працэс моўнае русыфікацыі Беларусі прыпаў, што вельмі істотнае, на пэрыяд канчатковага адыходу постфэўдальных структураў вёскі, хуткага будаўніцтва гарадоў, гатоўнасьці замяніць звычайны сувязі значна больш ёмістымі – ідэялігічнымі. У БССР месца нацыянальнай ідэалёгіі, якую несла літаратурная беларушчына, замяніла ідэалёгія клясавае, носьбітам якой сталася, падтрымліваная адміністрацыйнымі структурамі, расейская мова. Беларусам пачалі ўбіваць у галовы савецкую ідэалёгію ў момант пераезду зь вёсак у гарады, калі закрытыя раней мясцовыя грамадзкасьці пачалі адкрывацца на сьвет. Савецкасьць разьвівалася ня побач нацыянальнай ідэалёгіі – як было гэта ў іншых грамадзтвах рэальнага сацыялізму – але замест яе. Гэта менавіта ў асноўным праз савецкасьць беларусы ўвайшлі ў сучасны сьвет – перайшлі непасрэдна ад этнічнасьці да савецкасьці, абмінаючы нацыянальны этап і таму сталіся сучасным, хоць спэцы-

²⁵ Ryszard Radzik, *Język jako wyznacznik tożsamości Białorusinów*, тамсама, с. 73-74.

фічным грамадствам, адрозным ад бальшыні эўрапейскіх грамадстваў. Беларускае грамадства было зведзенае да ўзроўню народнасці, этнаграфізму, фальклярызму ды іншых якаўстваў²⁶.

Расейская мова ў Беларусі была прынятая як носьбіт інтэрнацыянальнай ідэалёгіі, насычанай элементамі савецка-расейскага мэсіянізму, як сродак усеагульнае грамадзкае камунікацыі. Яна русыфікавала беларусаў у культурным пляне, але не ў нацыянальным. Асацыявалася з грамадзкім авансам, вышэйшым культурным узроўнем, а таксама ўстановамі дзяржаўных уладаў, перад якімі беларускі селянін заўсёды адчуваў дыстанцыю. Гэтая мова ўвела беларусаў у шырэньшы сьвет вялікай імперыі й прычынілася да палітычнай і культурнай савецкай беларускасці. Расейская мова ў Беларусі падпарадкоўвае Беларусь Расеі²⁷.

Нацыянальныя эліты разумеюць, што беларуса ад расейца адрознівае ў асноўным факт існавання беларускае мовы, таму літаратурная беларускае сёння часта ўспрымаецца як мова апазыцыйная, мова змаганьня за беларускія нацыянальныя каштоўнасці, нацыянальную годнасць і незалежнасць ад Расеі.

Літаратурная беларускае мова як штодзённая мова часткі беларускіх элітаў мае найчасцей выразнае нацыянальнае вымярэнне, нясе з сабою таксама каштоўнасці, тыповыя для іншых эўрапейскіх народаў: імкненне да выразнага самавызначэння на аснове культуры, шматвяковай гістарычнай мінуўшчыны, ды прызнанне зверхнасці беларускага нацыянальнага інтарэсу, будаванне нацыянальнае супольнасці на аснове этнічна-моўных крытэрыяў²⁸.

2.1.2. Месца роднае мовы ў Беларусі

На пераломе 80-90-х гадоў ХХ стагоддзя, у пэрыяд перабудовы й станаўлення беларускае дзяржаўнасці, шырока ўзнялося пытанне месца роднае мовы ў нацыянальным жыцці беларусаў на Бацькаўшчыне.

Газэта „Беларусь” змясьціла стэнаграфічны запіс прамовы пісьменьніка Ўладзіміра Дамашэвіча на пленуме Саюзу Пісьменьнікаў Беларусі, што адбыўся 19-20 траўня 1988 году²⁹. Дамашэвіч звярнуў увагу на тое, што ў Беларусі любоў да свайго роднага, у тым ліку й да

²⁶ Тамсама.

²⁷ Тамсама, с. 77.

²⁸ Тамсама, с. 80.

²⁹ „Праўда аб трагічным становішчы”, у: „Беларусь”, № 352, Нью-Ёрк, кастрычнік 1988, с. 1, 4.

роднае мовы, акрэсліваецца паняццем нацыяналізму. Хопіць, што людзі пачынаюць бараніць свае законныя правы на школу, мову, дзяржаўнасьць, а іх абвінавачваюць у нацыяналізьме й парушэньні дзяржаўных законаў.

„Калі я хачу гаварыць дома, на рабоце, на вуліцы, у магазыне пабеларуску, мяне ўжо называюць нацыяналістам. Калі я хачу, каб на роднай мове гаварылі ўсе Беларусы, што жывуць у рэспубліцы, то я ўжо нацыяналіст у квадраце, а калі, Божа барані, я хачу, каб пабеларуску навучыліся гаварыць усе тыя, хто прыехалі да нас і даўно жывуць у Беларусі, то ўжо нацыяналіст у кубе, ні больш ні менш”³⁰.

Дамашэвіч паказаў на парадокс нацыянальнае палітыкі ў Савецкім Саюзе й сьцьвердзіў, што калі нацыянальнае вызваленьне разумець як магчымасьць пісацца ў пашпарце беларусам, але дома й на працы карыстацца расейскай мовай, то гэта не вызваленьне, толькі рэалізацыя мараў цара й сноў вялікадзяржаўных шавіністаў.

Уладзімір Дамашэвіч у сваім выступе дакараў дзяржаўных кіраўнікоў, у прыватнасьці першага сакратара ЦК КПБ Яфрэма Сакалова за адсутнасьць належнай увагі да беларускага народу, а „мова – гэта народ: ня будзе мовы, ня будзе народу”³¹. Дамашэвіч падкрэсьліў, што ў Беларусі былі рэабілітаваныя многія выдатныя дзеячы, толькі свае рэабілітацыі не дачакалася мова, „якая ў пэрыяд сталінскага беззаконья была растаптана, дэфармавана й аплёвана”³². Дамашэвіч спадзяваўся рэабілітацыі беларускае мовы на пленуме, разлічваў, што будуць прыняты адпаведныя дзеянні дзеля аховы нацыянальнага багацьця, роднае мовы, ад далейшага размываньня, ад грубай асыміляцыі, што адбудзецца вяртаньне да правапісу, які адпавядаў нормам і правілам беларускага моўнага рэжыму, адхіленага прыхільнікамі хутэйшага збліжэньня й зьлічэньня, а, практычна, паглынаныя расейскай мовай мовы меншай – беларускай.

Уладзімір Дамашэвіч заўважыў, што надышоў час, каб зьмяніць сытуацыю роднае мовы, бо калі гіне мова, гіне й народ.

„Гэтую простую ісьціну мы павінны давесці да самых глухіх куткоў нашай рэспублікі і сэрцаў нашых людзей. Калі мы гэтага ня зробім, мы ня выканаем сваёй місіі, якая на нас ускладзена

³⁰ Тамсама, с. 1.

³¹ Тамсама, с. 4.

³² Тамсама.

жыцьцём, абавязкам перад народамі, яго лёсам і гісторыяй. У вачох наступных пакаленьняў мы паўстанем кучкай безгалосых, бяспраўных рабоў, якія заслужылі толькі пагарду, бо ў зорны час сваёй гісторыі ня сталі сьцяной і не даказалі свае выдавочнае праўды”³³.

Дамашэвіч злагчынцамі назваў тых, хто ставіць пад сумнеў беларускую мову, таму што калі не прызнаюць яны права дзяржаўнасьці за беларускай мовай, то гэтым самым і не прызнаюць беларускае дзяржавы. Заклікаў усіх, хто шануе сваю Бацькаўшчыну й свой народ, змагацца за дзяржаўнасьць беларускае мовы.

Выступленьне У. Дамашэвіча поўнасьцю працытавала газэта „Беларус”, паказваючы гэтым самым беларусам у эміграцыі змаганьне за нацыянальныя каштоўнасьці іхных суайчыннікаў на Бацькаўшчыне.

„Беларус” знаёміць з вынікамі чытацкага рэфэрэндуму, праведзенага ў 1989 годзе газэтай „Советская Белоруссия”, у якім узяло ўдзел 2000 чытачоў. Аказваецца, што за дзяржаўнасьць беларускае мовы выказалася 65,8% апытаных. Працэнты прыхільнікаў дзяржаўнасьці роднае мовы былі вышэйшыя сярод моладзі й сярод людзей зь меншай асьветай. „Беларус” адзначае, што калі б падобная анкета была праведзеная сярод чытачоў беларускамоўнае газэты, дык адсотак прыхільнікаў дзяржаўнага статусу беларускае мовы быў бы яшчэ вышэйшы³⁴.

Прагрэс у галіне беларусізацыі жыцьця БССР газэта „Беларус” аднатоўвае, сочачы за публікацыямі ў прэсе на Бацькаўшчыне. На ўстаноўчым сходзе Таварыства Беларускай Мовы, які адбыўся ў Менску 27 чэрвеня 1989 году, намесьнік прэм’ера Ніна Мазай сказала, што ў пэдагагічных інстытутах і ўнівэрсытэтах БССР з 1989/1990 навучальнага году плянавалася перайсьці да выкладаньня на беларускай мове ўсіх гуманітарных і грамадзкіх дысцыплінаў. Рэктары вышэйшых навучальных устаноў прыйшлі да вываду, што без наданьня дзяржаўнага статусу беларускай мове ня ўдасца вырашыць праблемы з мовай у ВНУ.

Тым ня меней, у Беларускім Інстытуце Народнай Гаспадаркі на фінансава-эканамічным факультэце пачалі чытацца лекцыі па-беларуску, пачаліся працы над *Кароткім слоўнікам эканамічных тэрмінаў*, рыхтавалася да выпуску беларускамоўная шматтыражка „Экана-

³³ Тамсама.

³⁴ *За дзяржаўнасьць беларускае мовы*, у: „Беларус”, № 361, Нью-Ёрк, жнівень 1989, с. 1.

міст”. На рэспубліканскім тэлебачанні й радыё былі створаныя новыя рубрыкі й цыклі перадачаў па праблемах развіцця й павышэння ролі беларускае мовы ў духовым жыцці краіны. На паседжанні калегіі Міністэрства Культуры разглядалася пытанне аб пераводзе ўстановаў культуры на беларускую мову³⁵.

„Беларус” заклікае суайчыньнікаў, расьсеяных па цэлым свеце, кантактавацца з Таварыствам Беларускай Мовы, у статуце якога сказана:

„ТБМ мае на мэце пашырэнне ўжытку беларускай мовы ва ўсіх сфэрах грамадзкага жыцця БССР, усебаковае яе развіццё, захаванне яе чысьціні і самабытнасьці”³⁶.

Газэта „Беларус” з задавальненнем аднавала працу ў Беларусі над *Законам аб мовах*³⁷, у якім сказана, што працаўнікі дзяржаўных устаноў, каб займаць свае пасады, павінны ў дастатковай ступені авалодаць беларускай і расейскай мовамі, што акты вышэйшых ворганаў дзяржаўнае ўлады павінны прымацца на беларускай мове, а друкавацца таксама і ў расейскай мове, што беларуская мова павінна стацца мовай справаводзтва, культуры, сродкаў масавай інфармацыі. „Беларус” адзначыў таксама, што ў *Законе аб мовах* гарантуецца развіццё мовы нацыянальных меншасцяў у Беларусі.

Праўда, сярод кіраўнікоў дзяржавы не назіралася імкнення, каб як найхутчэй перавесці на беларускую мову розныя галіны жыцця. На пленуме ЦК КПБ 18 кастрычніка 1989 году першы сакратар кампартыі Беларусі Яфрэм Сакалоў сказаў:

„Некаторыя таварышы прапануюць прыняць Закон аб дзяржаўнасці беларускае мовы й безадкладна ўвесці яго ў дзеянне. Супраць першае часткі гэтае прапановы пярэчаньняў быць ня можа. А як быць з другой часткай?”³⁸

З другой часткай Сакалоў параіў не сьпяшацца з-за адсутнасці матэрыяльна-тэхнічнае базы ў сфэрах асветы, культуры, навукі, гандлю й абслугі, з-за адсутнасці перакладчыкаў, вялікай колькасці ў Беларусі расейскага жыхарства. Газэта „Беларус” заўважае, што сам Яфрэм Сакалоў беларускае мовы ня ведае й ніколі не выступаў у

³⁵ *Поступ беларусізацыі*, у: „Беларус”, № 361, Нью-Ёрк, жнівень 1989, с. 3.

³⁶ *Наладжвайма сувязь з ТБМ*, тамсама.

³⁷ *Мова: на шляху да дзяржаўнасці*, у: „Беларус”, № 365, Нью-Ёрк, сьнежань 1989, с. 7.

³⁸ *КПБ і дзяржаўнасць мовы*, у: „Беларус”, № 364, Нью-Ёрк, лістапад 1989, с. 3.

абароне ейных інтарэсаў, але, наадварот, кожны раз знаходзіць тлумачэнні, каб апраўдаць русыфікацыю ды захаваць статус кво.

Ва ўсе часы і ва ўсіх краінах адным зь вядучых кампанэнтаў дзяржаўнае палітыкі зьяўлялася мова. Сусветная практыка назапасіла шмат пазытыўнага ў гэтай галіне, і ў большасці краін моўная праблема належыць ужо гісторыі – адзначае ўладзімір Навіцкі³⁹. Мо-ва адыгрывае істотную ролю ў разьвіцці тытульнага этнасу дзяржавы й асыміляцыі нацыянальных меншасцяў, і таму сталася складовым кампанэнтам дзяржаўнае палітыкі.

У Беларусі прыняты *Закон аб мовах* цалкам апаўвадаў эўрапейскім стандартам. Яго значэнне аўтар публікацыі параўноўвае да пастановы ЦВК БССР ад 15 ліпеня 1924 году *Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі*, згодна зь якой, беларуская мова амаль пасля 240-гадовага перапынку зноў набыла статус дзяржаўнай. Каб прыняты *Закон аб мовах* ня стаў фікцыяй, Савет Міністраў Беларусі прыняў у верасні *Дзяржаўную праграму разьвіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР*, у якой дакладна вызначаліся тэрміны й адказнасць юрыдычных асобаў за ўвядзенне ў іх дзейнасць беларускае мовы. Даволі хутка заўважыўся пазытыўны зрух. Аднак, як заўважае Сяргей Запрудскі:

„Рэалізацыя моўнага закона праходзіла ва ўмовах рэзкага пагаршэння ўзроўню жыцця насельніцтва, што адмоўна ўплывала на яго ўспрыманне людзьмі”⁴⁰.

Праціўнікі нацыянальна-культурнага адраджэння рабілі ўсё, каб сарваць працэс беларусізацыі. Удалося ім стварыць і распаўсюдзіць міт пра нібыта прымусовае ўкараненне беларускае мовы. Не супрацьстаялі гэтай тэндэнцыі дзяржаўныя органы, а часам нават патуралі антыадраджэнскім учынкам. З прычыны іх бяздзейнасці не была цалкам пераведзеная на беларускую мову ніводная вышэйшая й сярэдняя навучальная ўстанова. Усе абласныя й значная колькасць раённых беларускіх газет сталі беларуска-расейскімі, але ніводная расейская ня стала расейска-беларускай. Таксама ў электронных сродках масавай інфармацыі нельга было пачуць перадачы пра роднае мовы ў нацыянальным адраджэнні, але, наадварот, шмат было гутаркі пра неабходнасць пашырэння на беларускай зямлі

³⁹ Уладзімір Навіцкі, *Сучасная моўная палітыка на Беларусі*, у: *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok 2000, с. 56-59.

⁴⁰ Сяргей Запрудскі, *Беларуская мова ў яе кантактах з расійскай: у цісках аднімальнага білінгвізму*, у: *Letopis* 50 (2003) 1, с. 81.

расейскіх культурных каштоўнасцяў. Па словах Уладзіміра Навіцкага, ішла апрацоўка народу дзеля атрымання падтрымкі для расейскае мовы на моўным рэфэрэндуме ў траўні 1995 году. Годам пазней прывіляванае становішча расейскае мовы было замацаванае ў новай рэдакцыі Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, у падпісаным кіраўніком беларускай дзяржавы Аляксандрам Лукашэнкам 13 ліпеня 1998 году *Законе аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь „Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”*.

Аўтар публікацыі ацэньвае сённяшняе становішча беларускае мовы як цяжэйшае за тое з савецкага пэрыяду, таму што ў той час існавала хоць невялікае зацікаўленне ў захаванні культурна-моўнай адметнасці Беларусі, а сёння многія ўважаюць, што беларуская мова перашкаджае ў глыбокай інтэграцыі з Расеяй, і таму ня мае яна належае падтрымкі.

„Што ж датычыць сцвярджэння пра дзве родныя мовы ў беларусаў, дык гэта чыстай вады лухта. Няма дзвюх родных моваў ні ў рускіх, ні ў палякаў, ні ў немцаў, ні ў французаў, ні ў іншых цывілізаваных народаў, таму не трэба з беларусаў рабіць нейкую міфічную, надзеленую надзвычай вялікімі моўнымі здольнасцямі звышнацыю”⁴¹.

Апошнімі гадамі дзяржаўная палітыка адкрыта ігнаруе, дыскрымінуе й выцясьняе беларускую мову з асноўных сфэраў грамадзкага жыцця. Практычна, уся дакументацыя пераведзеная на расейскую мову. Колькасьць дзяцей, якія вывучаюць родную мову, скарацілася з 75% да 4%.

Аўтар публікацыі сцвярджае, што сучасная дзяржаўная моўная палітыка ў Беларусі пярэчыць нацыянальным інтарэсам яе карэннага насельніцтва й можа прычыніцца да таго, што беларуская мова хутка стане мёртвай мовай. Гэта будзе вялікае злачынства, калі з-за такой моўнай палітыкі беларускіх уладаў ня знойдзецца для беларускай мовы месца на Зямлі⁴².

Больш аптымістычна на будучыню беларускае мовы глядзіць Аляксандар Лукашанец⁴³. Гэта праўда, што для значнае часткі грамадзянаў Беларусі беларуская мова сёння зьяўляецца ня столькі рэальным сродкам зносінаў, колькі сымбалам нацыянальнае самаідэнтыфі-

⁴¹ Тамсама, с. 58.

⁴² Тамсама, с. 59.

⁴³ Аляксандр Лукашанец, *Перспективы развития и карыстання беларускай мовай, у: Разнастайнасць моў і культур у кантэксце глабалізацыі*, Мінск 2003, с. 223-228.

кацыі, але факт, што падчас перапісу насельніцтва ў 1999 годзе беларускую мову ў якасці роднае назвалі 85,6% беларусаў, 9,1% расейцаў, 67,1% палякаў ды 14,3% украінцаў аўтар публікацыі ацэньвае як аптымістычны прагноз адносна перспэктываў выкарыстаньня беларускае мовы.

„Хаця значная колькасць насельніцтва Беларусі і не карыстаецца сёння актыўна беларускай мовай у сваёй дзейнасці, аднак лаяльна ставіцца да яе, лічыць сваёй роднай мовай. Менавіта гэтая функцыя нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларускай мовы ў двухмоўным грамадстве, як уяўляецца, можа і павінна адыграць галоўную ролю ў захаванні яе статуса як поўнафункцыянальнай мовы тытульнай нацыі Рэспублікі Беларусь і з’яўляецца базай для пашырэння ў найбольш важных і ўплывовых сферы ўжытку”⁴⁴.

2.1.3. Прычыны цураньня роднае мовы

На прычыны цураньня роднае мовы звяртае ўвагу Вацлаў Ластоўскі ў артыкуле *Што трэба ведаць кожнаму беларусу?*, які быў перадрукаваны часопісам „Незалежная Беларусь”⁴⁵. Каб знайсці адказ на гэтае шырокае пытаньне, аўтар стараецца кратка адказаць на шэраг больш дэталёвых пытаньняў, а менавіта:

- што такое народная мова?
- па чым лягчэй пазнаць прыналежнасьць да беларускае нацыі?
- чаму беларусы павінны карыстацца роднай мовай?
- якая беларуская мова?
- ці маюць беларусы сваю літаратуру (пісьменства)?
- ці беларуская мова адна на ўсёй Беларусі?
- чаму некаторыя беларусы стараюцца гаварыць чужой мовай?
- што сталася б, калі б беларусы забыліся сваю родную мову?

Народная мова гэта тая мова, якой гаворыць увесь народ. Родная мова – вялікае багацьце, якое народ павінен цаніць і шанаваць, бо, як кажа Алесь Гарун:

*Ад дзядоў і ад прадзедаў, браце,
Гэта скарб нам адзін захаваўся,
У сялянскай аграбленай хаце
Толькі ён незабраны застаўся.*

⁴⁴ Тамсама, с. 228.

⁴⁵ Вацлаў Ластоўскі, *Што трэба ведаць кожнаму беларусу?*, у: „Незалежная Беларусь”, № 3, Манчэстэр, ліпень 1960, с. 2.

Гэта мова злучае людзей у адзін народ – адзначае Вацлаў Ластоўскі. Як дарагая родная мова, кожны адчувае наймацней тады, калі апынецца на чужыне. Толькі ворагі беларушчыны альбо зусім цёмныя людзі могуць казаць, што беларуская мова – гэта мешаніна маскоўскай і польскай моваў. Шмат вучоных людзей розных нацыянальнасьцяў вывучылі беларускую мову. Усе яны аднагалосна кажуць, што беларуская мова зусім самабытная, такая ж асобная славянская мова, як, напрыклад, польская ці расейская.

Каб адказаць на пастаўленыя пытаньні, В. Ластоўскі прыгадвае некаторыя гістарычныя моманты.

„Даўней нашая мова была адной з самых культурных усходне-славянскіх моваў, ёю гаварылі князі нашыя, князі і вяльможы Вялікага Княства Беларускага (літоўскага), ды каралі польскія. Беларуская мова была мовай дыплёматычнай на ўсходзе Эўропы.

У беларускай мове ў Вялікім Княстве Беларускім (літоўскім) пісаліся ўсе законы, вяліся ўсе ўрады і суды, адбываліся соймы і інш. Ад тых часоў захавалася багата дакумэнтаў, кніг, граматаў і ўсе яны пісаліся чысьцюсенькай нашай беларускай мовай”⁴⁶.

Пазьней наступілі для Беларусі змрочныя часіны.

„Калі нашая бацькаўшчына падпала пад Расею (Маскоўшчыну), дык нават зусім было забаронена што-небудзь пісаць і друкаваць пабеларуску. Толькі ў 1905 годзе, у час расейскай рэвалюцыі, беларусы дамагліся права друкаваць кнігі ў сваёй мове. За кароткі час ад 1905 г. беларускія пісьменьнікі напісалі багата прыгожых і цікавых кніжак, стварылі новую беларускую літаратуру”⁴⁷.

Адказваючы на пытаньне, чаму некаторыя беларусы цураюцца свае мовы, В. Ластоўскі адзначае, што адны зь іх адракліся ад роднае мовы дзеля свае асабістае карысьці, бо пайшлі ў найміты да чужынцаў і працуюць зусім сьведама на шкоду беларускаму народу, каб яго загубіць, а другія не гавораць па-беларуску празь цёмнату сваю, бо паверылі ворагам беларушчыны, што беларуская мова брыдка я і простая.

„Абавязак кожнага сьведамага беларуса з першымі – ворагамі – змагацца, а другіх – цёмных – усьведамляць, выясьняючы ім

⁴⁶ Тамсама.

⁴⁷ Тамсама.

праўду і навучаючы гісторыі нашай ды шырачы беларускае друкаванае слова”⁴⁸.

Вацлаў Ластоўскі перасьцерагае, што калі беларусы забудуць сваю родную мову й прымуць чужую, тады па іх ісьлед загіне на зямлі. Ужо Францішак Багушэвіч пісаў: *Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі!*

Для кожнага чалавека ягоная родная мова павінна быць найпрыгажэйшай – уважае Л. Іскра.

„Яна ёсьць для чалавека найдаражэйшым скарбам, бо ёю чалавек можа выказаць усе свае думкі і пачуцьці. Дзеля гэтага родная мова ёсьць сапраўды годная вялікай пашаны. Хто ўмее належна шанаваць родную мову, той і сам заслугоўвае на пашану. – Справядліва кажа аб гэтым Алесь Гарун у вершы «Ты мой брат»:

*Дык шануй беларус сваю мову –
Гэта скарб наш на вечныя годы;
За пашану радзімаму слову,
Ушануюць нас брацьця-народы!*⁴⁹

Л. Іскра заўважае, што народ беларускі больш чым які іншы адчувае любоў да роднае мовы, таму што за гады панаваньня розных акупантаў на Беларусі заўсёды былі спробы накінуць чужую мову. З гэтым сьцьвярджэньнем цяжка пагадзіцца, бо, здаецца, атрымалася так, што беларускі народ хутчэй чым які-колечы іншы прыняў чужую мову, забываючы пры гэтым сваю родную.

Газэта „Беларус” піша пра дыскусію, якая вялася на тэму роднае мовы ў 1980-х гадох на старонках „Літаратуры і Мастацтва”. Пісьменьнікі, настаўнікі, журналісты, студэнты й рабочыя з розных куткоў Беларусі прыводзілі жудасныя факты, якія сьведчаць пра тое, што беларуская мова апынулася ў жалю годным стане.

Алесь Васілеўскі адзначае, што ў спрэчках аб беларускай мове няма аналізу тых прычынаў, што прывялі да крызысу. Многія вінавацяць сябе ў нацыянальным нігілізьме, у абыякавасьці да свае мовы. А. Васілеўскі піша, што вінаватых у трагічным стане беларускае мовы ў Беларусі поўна: гэта і настаўнікі, што гавораць да дзяцей беларускамоўных школаў па-расейску, і бацькі, што „вызвільваюць” сваіх дзетак ад лекцыяў „непатрэбнае” мовы, і Міністэрства Асьветы, якое

⁴⁸ Тамсама.

⁴⁹ Л. Іскра (псэўданім Хведара Ільяхэвіча), *Чья мова найпрыгажэйшая?*, у: „Молладзь”, № 23, Парыж 1951, с. 7.

сваімі пастановамі даваў да такой сытуацыі. Аўтар задумоўваецца, адкуль узялася гэтая абьякавасьць, ці вінаваты ў гэтым нацыянальны характар, ці можа нешта іншае. Параўноўвае сытуацыю роднае мовы ў прыбалтыйскіх рэспубліках, дзе выкладаецца яна ад дзіцячага садка ў прымусовым парадку, і нават не паяўляецца пытаньне, каб не навучаць нацыянальнай мове. А. Васілеўскі вінаваціць у боязі беларусаў змагацца за сваё нацыянальнае, у тым ліку й за родную мову, сталінскі тэрор 1930-х гадоў. Людзі баяцца абвінавачаньня ў беларускім нацыяналізьме, што, дарэчы, здаралася й цяпер, калі на пэдсаветах тым настаўнікам і вучням, якія адважыліся размаўляць па-беларуску, прыклеівалі кляймо нацыяналістых. Апрача гэтага, ня зьнік яшчэ зь Беларусі й расейскі вялікадзяржаўніцкі шавінізм, які адчуваюць на сабе беларусы ды прадстаўнікі нацыянальных меншасьцяў⁵⁰.

У адрачэньні ад роднае мовы Янка Запруднік бачыць комплекс ніжэйшасці беларусаў.

„Пагляд на беларускую мову як на мову другарадную, менш прыгодную для ўжытку ў розных сфэрах жыцьця, – гэта вынік і эканамічнае рэальнасьці, і культурнае палітыкі, і імперскага характару савецкае фэдэрацыі”⁵¹.

Я. Запруднік параўноўвае моўную сытуацыю ў Савецкім Саюзе да моўнай сытуацыі ў царскай Расеі, калі прыстасаваньне да пануючай культуры лічылася сродкам выяўленьня ляльнасьці, а ляльнасьць палітычная вымагае ляльнасьці моўнай. Двухмоўе, калі не рэгулюецца заканадаўствам, мае тэндэнцыю рэдукавацца да аднамоўя, і таму беларуска-расейскі білінгвізм выраджаецца ў расейскі моналінгвізм.

„Усякі імперыялізм тым мацнейшы чым меншлінгвістычны. Нерасейскія мовы перашкаджаюць расейскай культуры і палітычнай экспансьі”⁵².

Атаесамліваньне мовы з уладай прыводзіць да таго, што беларусы пакідаюць беларускую мову як непатрэбную, як перашкоду ў кар’еры, у шуканьні лягчэйшага жыцьця. Янка Запруднік звяртае ўвагу на патрэбу вывучэньня псыхалягічнага, культурнага й сацыяль-

⁵⁰ Аляксей Васілеўскі, *Абарона беларускае мовы ў БССР. Не пра ўсё гаворыцца*, у: „Беларус”, № 333, Нью-Ёрк, студзень – сакавік 1987, с. 1.

⁵¹ Янка Запруднік, *Мова і ўлада*, у: „Беларус”, № 334, Нью-Ёрк, красавік 1987, с. 17.

⁵² Тамсама.

нага аспэктаў гэтае зьявы. У курсе тагога досьледу „вырабляўся-б імунітэт супраць хваробы веку – страты народам свайго набытага вякамі скарбу, нацыянальнае мовы”⁵³.

2.1.4. Роля людзей у адраджэньні й пашырэньні беларускае мовы

А. Вацлаў Ластоўскі

Вельмі высока дзейнасьць Вацлава Ластоўскага ды ягоную ролю ў адраджэньні беларускага народу ацаніла газета „Бацькаўшчына”⁵⁴. Янка Станкевіч напісаў, што належыць ён да тых нешматлікіх беларусаў, якія ня толькі ўсёй душою аддаліся беларускай справе, але аддалі ёй і ўвесь свой час.

Вацлаў Ластоўскі займаўся рэдагаваньнем „Нашай Нівы” ды ўсім, што спрыяла беларускаму руху. Вёў ён нацыянальна ўсьведамляльную працу з усімі, хто прыяжджаў у Вільню й хаця крыху цікавіўся беларускай справай. Вельмі часта кантактаваўся з моладзьдзю: „...заражаючы маладзёнаў ідэяй беларускага нацыянальнага адраджэньня, Ластоўскі ратаваў іх маральна”⁵⁵. Станкевічу здаралася сустракацца зь людзьмі, якія казалі, што калі б Ластоўскі не прышчэпіў ім беларускае ідэйнасьці яшчэ ў школьным веку, дык яны ня толькі зьгінулі б для свайго народу, але загінулі б і маральна.

В. Ластоўскі быў добрым публіцыстам. Пасьля доўгага панявольеньня, уціску, зьдзекаў, нішчэньня, нярэдка й фізычнага, у беларускага народу засталася толькі мова ды мінуўшчына – заўважае Я. Станкевіч. Мала які народ здолее пражыць без свае мовы, а бяз мовы ды мінуўшчыны – гістарычнае традыцыі – няздольны да гэтага ніводзін народ. І таму мова й гістарычная традыцыя – найбольш патрэбныя ды найдаражэйшыя скарбы народу. В. Ластоўскі разумеў гэта й моцна рупіўся пра долю нацыянальных скарбаў. Ён вывучыў і напісаў ды выдрукаваў *Кароткую гісторыю Беларусі*, якая мела вельмі вялікае значэньне не таму, што пра Беларусь не было працаў, бо такія гістарычныя працы былі, напрыклад, Адама Кіркора. Значэньне *Кароткай гісторыі Беларусі* аўтарства В. Ластоўскага праяўлялася ў тым, што была яна напісана па-беларуску, што ўжываўся ў ёй назоў Беларусь, гаварылася пра беларускія землі, а не пра „западнорусские”.

⁵³ Тамсама.

⁵⁴ Янка Станкевіч, *Вячаслаў Ластоўскі*, у: „Бацькаўшчына”, № 48 (179), Мюнхэн, 8 сьнежня 1954, с. 3-4.

⁵⁵ Тамсама, с. 3.

Вялікія заслугі Вацлава Ластоўскага ў разьвіцці беларускае мовы. Падрыхтаваў ён і выдаў *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*. Станкевіч вельмі крытычна ацаніў гэтую працу, пішучы, што Ластоўскі ня здолеў аддзяліць зерне ад мякіны й толькі папсаваў багаты матэрыял, мяшаючы прыродныя беларускія словы з уласнымі наватворамі.

Інакш на слоўнік В. Ластоўскага глядзяць сёння мовазнаўцы ў Беларусі. У ацэнцы Алены Ніякоўскай⁵⁶:

„Слоўнік – гэта суцэльны твор, цікавы, дынамічны, арганізаваны вакол адзінай ідэі – нацыянальнай. Так званая экстралінгвістычная частка слоўніка – гэта не толькі гістарычна-этнаграфічны матэрыял; яна ўключае і асобу аўтара, яго адносіны да прадмету даследавання – мовы”⁵⁷.

Пра падыход В. Ластоўскага да лексыкі сьведчыць *Прадмова* да слоўніка:

„Слова, гэта ня умоўны знак для выражэньня мысьлі, але мастакі абраз, вызваны найжывейшымі пачуваньнямі, якія прырода і жыцьцё выклікалі ў первабытным чалавеку. Яно знаходзіцца ў цесным зьвязку з народным бытам, яго сьветаглядам, гісторыяй, звычаямі й абычаямі, а дзеля гэтага мова ёсьць вялікай нацыянальнай легендай і скарбніцай, сьвятой спадчынай, каторая пераходзіць з пакаленьня ў пакаленьне, з дзядоў, на ўнукаў. Ўвесь сьветагляд і паэзія нашых прадзедаў замыкаліся ў мове. Кождае слова было легендай-пагудкай, мітам; было поўнае зместу і паэзіі: бо міт асновываўся на легендзе, а легенда замыкалася ў слове. Слова ёсьць творчасьцю ўсяго народу; формы слова шліфаваліся многімі пакаленьнямі і сталецьцямі, пакуль сталіся тым, чым яны сёньня ёсьць”⁵⁸.

Многія дасьледнікі спадчыны Вацлава Ластоўскага падкрэсьліваюць, што ягоная лексыкаграфічная праца выкарыстоўваецца пры апрацоўцы беларускай навуковай тэрміналёгіі⁵⁹.

⁵⁶ Алена Ніякоўская, „*Расійска-крыўскі слоўнік*” Вацлава Ластоўскага і беларуская нацыянальная ідэя, у: Беларусіка – Albaruthenica, № 4, Мінск 1995, с. 301-306.

⁵⁷ Тамсама, с. 302.

⁵⁸ В. Ластоўскі, *Прадмова*, у: *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, Коўна 1924, с. I.

⁵⁹ Сяргей Сідор, Генадзь Смалякоў, *Спадчына Вацлава Ластоўскага і распрацоўка беларускай навуковай тэрміналёгіі*, у: Беларусіка – Albaruthenica, № 4, Мінск 1995, с. 316-320; Тамара Сухая, Людміла Шлома, Васіль Юфераў, *Вацлаў Ластоўскі і здабыткі беларускай матэматычнай тэрміналёгіі*, тамсама, с. 320-323; Станіслаў Яра-

„Слоўнік В. Ластоўскага мае агульны характар. У дадатку да яго змешчаны толькі ў перакладзе на беларускую мову назвы птушак, раслінаў, а таксама вайсковыя тэрміны. Тым не менш, як сведчаць матэрыялы навукова-метадычнай канферэнцыі «Актуальныя праблемы беларускамоўнага выкладання тэхнічных і прыродазнаўчых дысцыплін у ВНУ» (Мінск, 1993), многія з выкладчыкаў вышэйшай школы Беларусі пры стварэнні тэрміналагічных слоўнікаў па розных галінах навукі выкарыстоўваюць менавіта гэты слоўнік»⁶⁰.

Ян Станкевіч, нягледзячы на крытычную ацэнку *Падручнага расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка*, адзначае руплівасьць Ластоўскага пра родную мову. Калі б хаця частка гэтай руплівасьці характарызавала іншых, дык беларускай мове не пагражала б вялікая небяспека.

„Зь менаванага бачым, што Ластоўскі браў справы глыбока, з карэння. Дзеся таго-ж ён стараўся аднавіць і пашырыць наш стары, праўдзівы нацыянальны назоў «Крывічы»»⁶¹.

Да гэтай ацэнкі Вацлава Ластоўскага, зробленай Янам Станкевічам, варта дадаць ягоняя заслугі ў рэдагаванні й выдаванні ў Коўне беларускага часопіса „Крывіч”, што, дарэчы, высока ацэньваецца сёння беларускімі дасьледнікамі⁶². В. Ластоўскі зьяўляецца таксама аўтарам многіх кніжных выданняў: такой ґрунтоўнай працы, як згаданая *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, падручнікаў *Кароткая гісторыя*, *Першае чытаньне. Кніжыца для беларускіх дзетак дзеля навукі чытанья*, чытанак *Незабудка* й *Сейбіт*, хрэстаматыі *Выпісы з беларускай літаратуры*.

„Педагагічная спадчына В. Ластоўскага павінна шырока ўлівацца ў змест, формы і метады сучаснага выхавання і адукацыі. Яна дазваляе кожнаму выпрацаваць свой нацыянальны ідэал, заснаваны на гістарычных традыцыях і постацях, глыбока ўсвадоміць маральныя каштоўнасці, вызначыць высакародныя мэты

шэвіч; *Медыцынскія назвы ў Слоўніку Вацлава Ластоўскага і сучасны стан беларускай медыцынскай тэрміналогіі*, тамсама, с. 323-325.

⁶⁰ Сяргей Сідор, Генадзь Смалякоў, *Спадчына Вацлава Ластоўскага і распрацоўка беларускай навуковай тэрміналогіі*, тамсама, с. 317.

⁶¹ Янка Станкевіч, *Вячаслаў Ластоўскі*, у: „Бацькаўшчына”, № 48 (179), Мюнхэн, 6 сьнежня 1954, с. 4.

⁶² Алесь Пашкевіч, *Сейбіт свята. Літаратурна-выдавецкая дзейнасьць Вацлава Ластоўскага*, у: *Беларусіка – Albaruthenica*, № 4, Мінск 1995, с. 325-333.

жыцця і тым самым стварыць важныя стымулы для фармавання нацыянальнай свядомасці”⁶³.

Пра ролю Вацлава Ластоўскага ў адраджэнні і пашырэнні беларускае мовы ды беларускае нацыянальнае ідэі сведчыць Міжнародная навуковая канфэрэнцыя „Вацлаў Ластоўскі – выдатны дзеяч беларускага адраджэння”, прысьвечаная 110-м угодкам з дня нараджэння вучонага, пісьменьніка і грамадзкага дзеяча, якая была сарганізаваная ў 1993 годзе ў Наваполацку⁶⁴.

Б. Язэп Лёсік

Асобу Язэпа Лёсіка – грамадзкага дзеяча, пісьменьніка, мовазнаўца і педагога прыгадвае на старонках газеты „Беларус” Янка Запруднік⁶⁵.

„Асабліва выдатная Лёсікава роля ў моваведнай і педагогічнай галіне. На працягу 1920-х гадоў ён працаваў у тэрміналагічнай камісіі Наркамасьветы БССР, у Інстытуце Беларускай Культуры, Беларускай Акадэміі Навукаў, чытаў лекцыі беларускае мовы на настаўніцкіх курсах, у педагогічным тэхнікуме, на Беларускім Дзяржаўным Унівэрсытэце. Язэп Лёсік напісаў колькі падручнікаў беларускае мовы для розных школаў. (...) На ягонаў «Практычнай граматыцы» 1922 году вырасьлі новыя пакаленьні беларускіх настаўнікаў”⁶⁶.

Я. Запруднік заўважае, што, нягледзячы на заслугі, імя Язэпа Лёсіка ня згадвалася ў нарысах па гісторыі беларускае літаратурнае мовы, напрыклад, у бібліяграфічным паказьніку *Беларускае мовазнаўства* АН БССР 1967 году, дзе адзначаецца, што падаецца там поўны сьпіс прац па беларускаму мовазнаўству, няма ніводнае зь Лёсікавых працаў.

Тым часам гэта Язэп Лёсік асэнсаваў ролю нацыянальнае мовы ў дзяржаўным будаўніцтве Беларусі:

⁶³ Святлана Снапкоўская, *Шляхі выхаваньня нацыянальнай самасвядомасці ў педагогічнай спадчыне Вацлава Ластоўскага*, у: Беларусіка – Albaruthenica, № 4, Мінск 1995, с. 261-262.

⁶⁴ *Матэрыялы Міжнароднай навуковай канфэрэнцыі „Вацлаў Ластоўскі – выдатны дзеяч беларускага адраджэння”, прысьвечанай 110-й гадавіне з дня нараджэння вучонага, пісьменьніка і грамадзкага дзеяча*, тамсама, с. 236-356.

⁶⁵ Я. Запруднік, „*Вольная Беларусь*” і Язэп Лёсік [Лёсік – Н.Б.], у: „Беларус”, № 186, Нью-Ёрк, кастрычнік 1972, с. 4.

⁶⁶ Тамсама.

„Народ трэба навучыць, яму трэба паказаць, што пакуль не за-
пануе ў краі ягоным наша родная мова, беларуская мова, да таго
часу ён будзе бедны, цёмны й галодны. (...) Для нас мова – казаў
ён, – становіць усё, нашу палітыку, эканоміку, наш грамадзкі лад
жыцця”⁶⁷.

У гісторыі беларускага мовазнаўства Язэп Лёсік пакінуў след
як арганізатар і ўдзельнік мовазнаўчага жыцця ў 20-х гадох ХХ ста-
годзья, як аўтар шматлікіх прац і дапаможнікаў па беларускай мове.
Займаўся праблемамі правапісу, культуры мовы, лінгвістычнай тэр-
міналогіі. Ягоня падручнікі былі шырока вядомыя, неаднаразова пе-
равыдаваліся.

„У значнай ступені дзякуючы ім у савецкай Беларусі стала
шырока выкарыстоўвацца правапісная сістэма беларускай мовы,
зафіксаваная ў «Беларускай граматыцы для школ» (1918) Б. Та-
рашкевіча”⁶⁸.

Шмат з таго, што напісаў Язэп Лёсік, ня страціла свайго зна-
чэння й па сённяшні дзень. Сьведчаньнем гэтага зьяўляецца факт,
што сярод асобаў, якія ўнеслі важкі ўклад у стварэньне беларускай
навуковай тэрміналогіі (Мікола Байкоў, Пётр Бузук, Вацлаў Ігнатоў-
скі, Вацлаў Ластоўскі, Сьцяпан Некрашэвіч, Аркадзь Смоліч), дастой-
нае месца належыць і Язэпу Лёсіку.

В. Браніслаў Тарашкевіч

Вялікую публікацыю, прысьвечаную Браніславу Тарашкевічу,
зьмясціў на старонках „Запісаў” А. Багровіч⁶⁹. Аўтар першай бела-
рускай граматыкі вучыўся пад кіраўніцтвам такіх выдатных мовазнаў-
цаў, як Аляксей Шахматаў, Яўхім Карскі, Ян Бадуэн дэ Куртэнэ.
Апрача славянскіх моваў і літаратуры вывучаў таксама грэцкую ды
лацінскую мовы. Браў удзел у заснаваньні Беларускага Пэдагагічнага
Інстытуту ў Менску. Пасьля заняцьця беларускае сталіцы бальшавіка-
мі пераехаў у Вільню, дзе ў 1918 годзе выдаў *Беларускую граматыку
для школ*. Пасьля захопу Віленшчыны польскім генэралам Люцыянам
Жэлігоўскім, у гадох 1920-1922 Тарашкевіч быў кіраўніком бе-

⁶⁷ Тамсама.

⁶⁸ С. М. Запрудскі, *Лёсік Язэп Юр’евіч*, у: Беларуская мова. Энцыклапедыя, Мінск
1994, с. 306.

⁶⁹ А. Багровіч, *Aleksandra Bergman. Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczzu. Warszawa,
„Książka i Wiedza”, 1977, 244 б. + ілюстрацыі 32 б.*, у: „Запісы”, № 15, Нью-Ёрк
1977, с. 136-143.

ларускага школьніцтва гэтак званай Сярэдняй Літвы, дзе ў той час было 200 беларускіх пачатковых школаў і 3 сярэднія. У верасні 1922 году быў ён прызначаны дырэктарам Віленскае Беларускае Гімназіі. Браў адначасова ўдзел у працах Беларускага Навуковага Таварыства.

Пэдагагічна-навуковая праца Браніслава Тарашкевіча абарвалася з момантам выбару яго напрыканцы 1922 году паслом у польскі Сойм, дзе ачоліў Беларускі Пасольскі Клюб і 34 разы выступаў з правамі ў абароне інтарэсаў беларускага жыхарства польскай дзяржавы. За палітычную дзейнасць 29.11.1932 году Б. Тарашкевіч быў прысуджаны да 8 гадоў цяжкой турмы.

За час знаходжання ў вязьніцах Польшчы Тарашкевіч закончыў пераклад з грэцкае мовы ў беларускую Гомэравае *Іліяды*. Пераклаў таксама *Пана Тадэвуша* Адама Міцкевіча. Апрацаваў і выдаў пашыраную рэдакцыю *Беларускае граматыкі для школ*. Намерваўся апрацаваць *Гістарычную граматыку беларускае мовы* й таму прасіў польскія ўлады пакінуць яго ў Віленскай вязьніцы, дзе была багатая бібліятэка. На гэтую просьбу аднак польскія ўлады не звярнулі ўвагі, паколькі дамаўляліся з Масквою аб перадачы яго ў Савецкі Саюз. У выніку дамовы Тарашкевіч быў прывезены 6 верасня 1933 году на польска-савецкую мяжу каля Стоўпцаў ды абменены на беларускага драматурга Францішка Аляхновіча, якога ўжо некалькі гадоў ГПУ трымала ў Салавецкім канцэнтрацыйным лягерах.

Тарашкевічу Масква не дазволіла заставацца ў Менску, але накіравала на працу ў Міжнародны Аграрны Інстытут пры Камінтэрне. У 1934 годзе прыняў ён савецкае грамадзянства, а 6 траўня 1937 году быў арыштаваны ў сваім памешканні НКВС-ам. Як падае А. Бэргман, на мэтрыцы Тарашкевіча стаіць дата сьмерці 22 лістапада 1941 году, а як прычына сьмерці пададзена „вада сэрца”⁷⁰.

А. Багровіч зьявляе ўвагу на тое, што, паводле польскай даследніцы ягонага жыцьцёвага й творчага шляху Аляксандры Бэргман, Браніслаў Тарашкевіч ня быў камуністычным дзеячам у строгім разуменні гэтага слова, але быў верным сынам свайго народу, быў выдатным вучоным, філёлягам-лінгвістам, быў таленавітым правадыром масаў, быў знакамітым прамоўцам, літаратарам, перакладчыкам і публіцыстам.

Беларуская граматыка для школ Б. Тарашкевіча „была высока ацэнена спецыялістамі, некалькі разоў перавыдавалася і адыграла вы-

⁷⁰ Тамсама, с. 140.

ключна вялікую ролю ў нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы”⁷¹.

Г. Ян Станкевіч

Ян Станкевіч сваёй лінгвістычнай працай і пурыстычным падыходам да мовы прычыняўся да ўзьнікнення супярэчлівых поглядаў на ягоную ролю ў разьвіцьці й нармалізацыі беларускае мовы на эміграцыі. На старонках эміграцыйнага друку паяўлялася вялікая колькасьць публікацыяў, у якіх праяўляліся крытычныя адносіны да мовазнаўчае дзейнасьці Яна Станкевіча⁷². Тым ня меней, сёньня, з пэрспэктывы часу, прызнаецца ягоны ўплыў на выпрацоўку нормаў беларускае мовы ў эміграцыі. У ацэнцы Вітаўта Кіпеля:

„Найбольшы ўплыў на фармаваньне правапіснае й стылістычнае нормы мовы беларускага друку ў Амэрыцы зрабілі д-р Янка Станкевіч і Антон Адамовіч”⁷³.

Беларускі эміграцыйны дасьледнік дадае, што мова беларускага друку базуецца на правапісе Браніслава Тарашкевіча зь нязначнымі адхіленьнямі, такімі як: пазначэньне паліяталізацыі прыназоўнікаў (зь *лесу*), скарачэньні злучніка і пасьлягалосных (*бацька й маці*) ды некаторымі іншымі.

Менавіта Ян Станкевіч быў ініцыятарам пазначэньня на пісьме мяккасьці прыназоўнікаў на *-з* перад **[j]** і мяккімі зычнымі⁷⁴. Станкевіч крытыкаваў Браніслава Тарашкевіча за тое, што аўтар *Беларускай граматыкі для школ* ня ўвёў гэтага правіла ў сваім падручніку.

„Зьмякчэньне ў прыймёнах з перад *й* і мяккімі сугукамі наступнага слова аўтар для вымовы прызнае, але ня хоча гэтае асаблівасьці абазначаць на пісьме. Якая раца? За абазначэньнем менаванае мякчыні на пісьме (пісаньням *ь* па *з* – *зь ім*, *зь лесу*, *безь мяне*, *безь цябе* і пад.) прамаўляе: 1) што зьмякчэньне запраўды ў вымове *ё*, 2) што ў слове мякчыню кожнага мяккага *з*, *с* мы абазначаем. Апрача таго іншыя славянскія мовы ня знаюць зьмякчэньня ў прыймёнах *з*, *с*. Калі мы менаванае мякчыні ня будзем абазначаць на пісьме, дык пры нябыцьцю ў нас беларускіх

⁷¹ К. І. Германовіч, *Тарашкевіч Браніслаў Адамовіч*, у: Беларуская мова. Энцыклапедыя, Мінск 1994, с. 558.

⁷² Глядзі: *Моўная палеміка на старонках эміграцыйнага друку*.

⁷³ Вітаўт Кіпель, *Беларусы ў ЗША*, Менск 1993, с. 317.

⁷⁴ Юрась Бушлякоў, *Ян Станкевіч як ідэоляг беларускага моўнага пурызму*, у: Ян Станкевіч. Збор твораў у двух тамах, т. 2, Менск 2002, с. 558.

школаў, чытаючыя Беларусы перастануць гэтак з зьмякчаць, іншымі словамі – пачне гэтая беларуская асаблівасьць сьцірацца. Не абазначаць на пісьме мякчынні з у прыймёнах – значыць ісьці да ўтраты беларускай мовай яе індывідуальнасьці”⁷⁵.

Я. Станкевіч крытыкаваў таксама Б. Тарашкевіча за непасялядоўнасьць у напісаньні злучніка *й* пасяля зычных⁷⁶.

Гэта, несумненна, заслуга Яна Станкевіча, што сёньня згаданыя асаблівасьці пасялядоўна выкарыстоўваюцца тымі, хто прытрымліваецца клясычнага беларускага правапісу.

Вельмі багатая спадчына Яна Станкевіча. Апрача вялікай колькасьці мовазнаўчых публікацыяў – больш за 150 артыкулаў, у якіх закраналіся пытаньні фанэтыкі, фаналэгіі, артаэпіі, марфалэгіі, сынтаксісу, лексыкалёгіі, дыялекталёгіі, стылістыкі, сэмантыкі, – ягонаму пярэму належыць шэраг падручнікаў ды фундаментальная лексыкаграфічная праца – *Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік*. Я. Станкевіч зьяўляецца аўтарам падручнікаў: *Просты спосаб ў кароткім часе стаіцца граматычным* – у суаўтарстве з Рудольфам Абіхтам (Вроцлаў 1918), *Biélaruski prawapis* – у суаўтарстве з Антонам Луцкевічам (Вільня 1918), *Nowy Lemantar dla biélaruskich dzietak* (Вільня 1918), *Беларуская правапісь з практыкаваньнямі* (Вільня 1921), *Правапісь чужых словаў* (Вільня 1921), *Lemantar pierachodny z łacínicy na kirylíci* (Менск 1941), *Кніжка вучыцца чытаць і пісаць лацініцаю з укладаньнямі* (Менск 1943), *Падручнік крывіцкае (беларускае) мовы. Граматыка, правапіс, укладаньні прытарнаваньня вучыцца ў школе й дома* (Рэгенсбург 1947). Найбольшая лексыкаграфічная праца Я. Станкевіча – *Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік* быў выдадзены ўжо пасяля ягонае сьмерці, у 1990 годзе ў Нью-Ёрку.

Вінцук Вячорка й Сяргей Шупа падкрэсьліваюць значны ўклад вучонага ў справу разьвіцьця й пашырэння беларускае мовы. У сваіх падручніках, данаможніках, лемантарах Я. Станкевіч, па сутнасьці, распрацоўваў самастойны варыянт беларускае літаратурнае мовы. Пры гэтым ён арыентаваўся на пэўныя ідэальныя патрабаванні й не заўсёды лічыўся з рэальнымі ўмовамі функцыянаваньня мовы, што вяло да непаразуменьняў і недацэньваньня ягонай дзейнасьці. Тым ня меней, многія ягоныя правапісныя, граматычныя й словаўтваральныя

⁷⁵ Я. Станкевіч, *Б. Тарашкевіч: Беларуская граматыка для школ*. Выданьне пятае пераробленае і пашыранае. Вільня. 1929 г., бал. 132 + IV, тамсама, т. 1, с. 162.

⁷⁶ Тамсама.

рэкамэндацыі сталі нарматыўнымі ў беларускай мове, асабліва ў літаратурнай мове сучаснай эміграцыі⁷⁷.

Вялікія заслугі Яна Станкевіча ў моватворчай працы падкрэслівае Юрась Бушлякоў.

„Ацэньваючы феномен ідэалягічна матываванай інавацыйнай моватворчай дзейнасці Янкі Станкевіча, трэба бачыць яе заслугу ў захаванні й пашырэнні многіх адметных («знакавых») асаблівасцяў беларускай моўнай прасторы, якія сілаю розных прычын аказаліся не запатрабаваныя шырокай літаратурнай практыкаю. Выступіўшы, такім чынам, супраць рэалізаванай савецкай акадэмічнай навукаю лініі моўнага развіцця, вучоны змог распрацаваць комплексную нармалізаваную альтэрнатыву, засведчыўшы гэтым вялікі й да сённяшняга дня актуальны патэнцыял творчага беларускага мовазнаўства⁷⁸».

Валер Булгакаў бачыць шанец ажыццяўлення Станкевічавага праекту кадыфікацыі беларускае мовы.

„Ян Станкевіч быў галоўным апанэнтам моўнага рэжыму, прынятага ў савецкай Беларусі і бяздумна ўспадкаванага Беларусіяй незалежнай. Збор яго твораў фактычна прапануе альтэрнатыўны праект кадыфікацыі беларускай мовы. І, трэба падкрэсліць, акурат *праект*, які так і ня быў завершаны Аўтарам у выглядзе строгай сістэмы. Магчыма, якраз у гэтым палягае шанец для яго рэактуалізацыі ў сучасных варунках. І забяспечыць яе зможа толькі крытычнае пераасэнсаванне гэтага праекту наоў, а не сьляпое капіяванне яго складовых частак пры гістарычна іншых абставінах⁷⁹».

⁷⁷ В. Вячорка, С. Шупа, *Станкевіч Ян*, у: Беларуская мова. Энцыклапедыя, Мінск 1994, с. 530-531.

⁷⁸ Юрась Бушлякоў, *Ян Станкевіч як ідэоляг беларускага моўнага турызму*, у: Ян Станкевіч. Збор твораў у двух тамах, т. 2, Менск 2002, с. 578. Глядзі таксама: Юрась Бушлякоў, *Моватворчая практыка Янкі Станкевіча: механізм узнікнення вярвянту беларускай літаратурнай мовы*, у: Acta Albaruthenica 4, Мінск 2003, с. 117-120; Ніна Баршчэўская, *Янка Станкевіч – папулярызатар крывіччыны на старонках беларускага эміграцыйнага часопісу „Веда”*, тамсама, с. 99-116.

⁷⁹ Валер Булгакаў, *Ад укладальніка*, тамсама, т. 1, с. 16.

2.2. Беларусізацыя нацыянальнага жыцця

2.2.1. У 20-х гадох ХХ стагоддзя

Станіслаў Станкевіч прыгадаў гісторыю пэрыяду беларусізацыі Беларусі⁸⁰. Новы курс нацыянальнае палітыкі быў абвешчаны ў сакавіку 1923 году на Ўсебеларускай партыйнай канфэрэнцыі. Беларусізацыя была адным з вынікаў пастановаў Х Зьезду РКП(б) у сакавіку 1921 году, дзякуючы якім пачалася новая эканамічная палітыка (НЭП).

„Ня маючы змогі спыніць нацыянальных імкненняў нерасейскіх народаў, бальшавіком хадзіла пра тое, каб на нейкі час улегалізаваць гэтыя імкненні, а ўлегалізаваўшы, ськіраваць іх у бальшавіцкае рэчышча”⁸¹.

Гэтае рашэнне было выкарыстанае беларускімі патрыётамі ў працы для нацыянальных мэтаў. Беларусізацыя закранала ўсе галіны жыцця, але найбольш поўна праявілася ў мове.

„І гэта было цалком заканамерна з увагі на тое, што русыфікацыйная палітыка царскай Расеі зь ейнымі забаронамі ўжывання беларускай мовы навет у друку, зусім выпіснула беларускую мову з усяго публічнага жыцця краю, а ў гарадох – навет і з жыцця прыватнага”⁸².

Моўная беларусізацыя ўспрымалася як перадумова беларусізацыі ў культурнай галіне ды палітычнай. Праграма правядзення беларусізацыі была прынятая Пленумам ЦК кампартыі Беларусі ў ліпені 1924 году. У прынятай рэзалюцыі беларуская мова абвешчалася ня толькі роўнай у правах з расейскай мовай, але й выбіралася як мова пераважная для зносінаў між дзяржаўнымі, прафесійнымі й грамадзкімі арганізацыямі ды ўстановамі. Пераход на беларускую мову плянаваўся на працягу 1-3 гадоў.

„Парадак і каляндарны плян пераходу справаводзтва на беларускую мову ў розных органах і ўстановах распрацоўвае само ведамства, аднак з такім разьлікам, каб у першую чаргу перавесць на беларускую мову тыя свае органы, установы й арганізацыі, якія непасрэдна сутыкаюцца зь беларускім насельніцтвам”⁸³.

⁸⁰ Ст. Станкевіч, *На 50-я ўгодкі ўрадавай беларусізацыі ў БССР*, у: „Беларус”, № 193, Нью-Ёрк, травень 1973, с. 1.

⁸¹ Тамсама.

⁸² Тамсама.

⁸³ Тамсама.

Станіслаў Станкевіч падкрэсьлівае, што заініцыяваная й ачолена партыяй беларусізацыя была падхопленая цэлым грамадствам. Народны Камісарыят Асьветы абавязаўся ўвесці абавязковае навучаньне беларускае мовы ва ўсіх навучальных установах Беларусі. Для перападрыхтоўкі настаўнікаў былі створаныя адмысловыя курсы беларусаведы. У кожную навучальную ўстанову рассылалася навучальная й пэдагагічная літаратура зь беларускае мовы. Інстытуту Беларускай Культуры было даручана апрацаваць беларускую навуковую тэрміналёгію з кожнай галіны веды й расейска-беларускі ды акадэмічны слоўнік жывой беларускай мовы. Выдатным практычным дасягненьнем сталася скліканая Інстытутам Беларускай Культуры ў 1926 годзе акадэмічная канфэрэнцыя дзеля рэформы беларускага правапісу. Забясьпечвалася на беларускай мове праца хатаў-чытальняў, народных дамоў, клюбаў і бібліятэкаў. Зьвярталася вялікая ўвага на разьвіцьцё на беларускай мове Беларускага Дзяржаўнага Тэатру й тэатральнай студыі ў Маскве, на базе якой зарганізаваўся пазьней Другі Беларускі Дзяржаўны Тэатр у Віцебску. Шырока разгарнулася беларуская краяведная дзейнасьць і зьбіраньне фальклёру. Разьвівалася выдавецкая дзейнасьць на беларускай мове. Пачалі выходзіць па-беларуску часопісы для дзяцей і працаўнікоў народнай асьветы.

Плённыя вынікі беларусізацыі паявіліся вельмі хутка. Неўзабаве на беларускай мове загаварылі ня толькі вёска, але й горад.

Гэтакі статус і стан моўнае й культурнае незалежнасьці як раптоўна пачаўся, так раптоўна й быў спынены. XIII Зьезд кампартыі Беларусі ў 1929 годзе прыняў тэзу аб тым, што беларускі нацыянал-дэмакратызм – галоўная небяспека на дадзеным этапе. Неўзабаве пасля гэтага пачалася дэбеларусізацыя, якая прагрэсуе па сёньняшні дзень.

Станіслаў Станкевіч адзначае, што гэтыя шэсьць гадоў беларусізацыі былі вельмі кароткім адрэзкам часу, аднак Беларусь здабыла поўную незалежнасьць у галіне мовы й сваёй нацыянальнай культуры.

„І хоць ад нацыянальных дасягненьняў гэнага часу вельмі мала чаго засталася, аднак беларусізацыя ўзмоцніла нацыянальную патэнцыю беларускага народу, зрабіўшы яго больш адпорным на палітыку дэнацыяналізацыі й русыфікацыі ўсіх наступных гадоў. У гэтым вялікае гістарычнае значаньне беларусізацыі”⁸⁴.

⁸⁴ Тамсама.

2.2.2. У 80-90-х гадох XX стагодзьдзя

Нанава пытаньне беларусізацыі краіны пачало разглядацца на розных пасяджэньнях напрыканцы 1980-х гадоў.

У пастанове Пленуму Праўленьня Саюзу Письменьнікаў, што адбыўся 4 чэрвеня 1987 году, былі прынятыя пункты па беларусізацыі краіны. „Беларус” прыводзіць галоўныя зь іх:

„б. Пленум выказваецца за больш шырокае выкарыстаньне беларускай мовы ў дашкольных установах і абавязковае вывучэньне яе, пачынаючы зь першага класу ўва ўсіх школах рэспублікі, за пашырэньне выкарыстаньня яе ў справаводстве, за выхаваньне павагі да беларускай мовы нароўні з рускай у насельніцтва, ува ўсіх кадраў, што працуюць у рэспубліцы.

Прасіць Урад рэспублікі ўвесці выкладаньне асноўных прадметаў на гуманітарных факультэтах ВНУ і ў сярэдніх спецыяльных навучальных установах на беларускай мове.

Пленум СП БССР зьвяртаецца ў Вярхоўны Савет, Урад рэспублікі з просьбай узмацніць кантроль за выкананьнем заканадаўчых актаў, якія гарантуюць разьвіцьцё нацыянальнай культуры, асьветы, роднай мовы і ўдасканалваюць адпаведнае заканадаўства.

7. Просіць ЦК КПБ стварыць рэспубліканскую камісію па праблемах беларускай мовы, культуры і гісторыі, у якую-б увайшлі прадстаўнікі грамадзкасьці, навуковай і творчай інтэлігенцыі. Надаць гэтай камісіі статус кансультацыйнага, навуковадасьледчага, з дастаткова шырокімі паўнамоцтвамі органу па пытаньнях стану і разьвіцьця нацыянальнай мовы і культуры ва ўмовах двухмоўя.

8. Пленум рэкамендуе ўсім органам друку СП БССР, пісьменьнікам і крытыкам прадоўжыць працу па актыўнаму растлумачэньню грамадству ролі беларускай і рускай моў у справе разьвіцьця нацыянальнай культуры, нацыянальнай і інтэрнацыянальнай сьвядомасьці, па асьвятленьню становішча беларускай мовы і выхаваньню павагі да яе”⁸⁵.

У 1989 газэта „Беларус” апублікавала *Матар’ялы да праекту Праграмы Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне”*, у якіх вялікая ўвага адводзілася ролі роднае мовы⁸⁶. Дзеля прадухіленьня пераўтварэньня беларускае мовы ў мёртвую мову, БНФ прапанаваў надаць беларускай мове статус адзінай роднай мовы ды вызначаў шляхі рэалізацыі гэтага права беларусаў на самазахаваньне:

⁸⁵ *Беларусізацыя: праграма мінімум*, у: „Беларус”, № 341, Нью-Ёрк, лістапад 1987, с. 1.

⁸⁶ *Матар’ялы да праекту Праграмы Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне”*. Мова, у: „Беларус”, № 362, Нью-Ёрк, верасень 1989, с. 7.

„Лёс мовы – гэта і лёс народу. Беларусь стала першай рэспублікай, у якой узнікла небясыпека ператварэння мовы жывога народу ў мёртвую мову. Паколькі мова – гэта аснова культуры народу, яго кансалідацыі, гарантыя яго існавання, значыць, перад пагрозай апынулася і беларуская нацыя. Гэта заканамерны і канчатковы вынік абавязковага масавага двухмоўя, вядучая роля ў якім належыць ня роднай мове. (...) Родная мова, ня маючы нармальных умоваў для развіцця, паступова знікае, а набытая замест яе іншая мова становіцца збедненай і штампаванай. Вынікам моўнай палітыкі бюракратыі ў Рэспубліцы сталася паўмоўе – стан, пры якім чалавек не валодае належным чынам ніводнай з моваў і асуджаны на інтэлектуальную, культурную абмежаванасць і грамадзянскую пасыўнасць. Таму абарона беларускай мовы сілай дзяржаўных законаў павінна быць адной з функцыяў беларускай нацыянальнай дзяржавы.

Справа сумлення і патрыятычнага абавязку кожнага Беларуса – валодаць роднаю мовай, пазнаваць і вывучаць яе, карыстацца ёю ў штодзённым жыцці.

1. БНФ «Адраджэнне» лічыць наданне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай мовы БССР справай неадкладнай і разглядае гэта як неабходную ахоўную меру, празь якую карэнная нацыя Рэспублікі можа рэалізаваць сваё права на самазахаванне.

Народны Фронт лічыць, што закон аб дзяржаўнасці беларускай мовы павінен прадугледжваць:

- наданне беларускай мове (на працягу вызначанага законам тэрміну) функцыі рабочай мовы ва ўсіх установах, ведамствах, грамадзка-палітычных арганізацыях Рэспублікі. Супрацоўнікі дзяржаўных устаноў і сферы абслугі павінны валодаць беларускай, а таксама рускай мовай і даваць адказы на той мове, на якой да іх звяртаюцца;

- выданне на беларускай мове ўсіх рэспубліканскіх газэтаў і часопісаў па ўсіх галінах грамадзкага жыцця, культуры, навукі, гаспадаркі (некаторыя зь іх могуць выдавацца на некалькіх мовах), усіх раённых і шматтыражных газэтаў;

- пабеларуску павінны весціся перадачы праграмаў Беларускага радыё і тэлебачання (акрамя праграмаў для нацыянальных меншасцяў);

- навучанне на беларускай мове ў пераважнай большасці вышэйшых, сярэдніх і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў Рэспублікі (з арганізацыяй пры іх падрыхтоўчых курсаў беларускай мовы для прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў);

- гарантыя захавання і развіцця моваў нацыянальных меншасцяў Рэспублікі, г. зн. рэальную магчымасць выхоўваць і навучаць дзяцей на роднай мове (з абавязковым вывучэннем у школах беларускай мовы), мець перыядычныя выданні, тэле- і радыёперадачы, тэатры, музыі, наладжваць іншую дзейнасць, прадугледжаную статусам нацыянальна-культурнай аўтаноміі.

2. БНФ лічыць, што беларуская дзяржава павінна клапаціцца пра захаванне роднай мовы Беларусамі за межамі БССР.

3. Рэалістычна ацэньваючы сучасную моўную сытуацыю ў Рэспубліцы, БНФ лічыць, што практычная рэалізацыя Закону аб дзяржаўнай мове БССР патрабуе адносна працяглага часу. Пасля прыняцця Закону пачынаць трэба з забеспячэння фактычнай роўнасці беларускай і рускай моваў ва ўсіх сферах ужывання, г. зн. беларуска-рускага двухмоўя з прыярытэтам для роднай мовы карэннага народу. Гэты прыярытэт павінен кампенсаваць цяперашняе сацыяльнае нераўнапраўе моваў.

Для вырашэння гэтых – першачарговых – задачай БНФ лічыць неабходным:

- апублікаваць у рэспубліканскім друку для шырокага абмеркавання праграму «Адраджэнне беларускай мовы», распрацаваную Моўнай камісіяй Беларускага Фонду Культуры;

- стварыць дзяржаўны орган аховы беларускай мовы;

- стварыць Таварыства беларускай мовы з мэтай аб'яднання грамадзкіх сілаў дзеля абароны, захавання і развіцця беларускай мовы;

- стварыць Таварыства беларускай школы дзеля рэальнага ўдзелу і кантролю грамадзкасці ў справе стварэння нацыянальнай сістэмы асветы;

- тэрмінова арганізаваць курсы беларускай мовы для ўсіх работнікаў дзяржаўнага апарату, адукацыі, навукі, культуры і сферы абслугі (з наступнай атэстацыяй);

- тэрмінова арганізаваць беларускамоўнае выкладанне ва ўніверсітэтах, у пэдаггічных іншых гуманітарных ВНУ, увесці ў гэтых ВНУ ўступны экзамен з беларускай мовы; у іншых ВНУ стварыць беларускамоўныя патокі і курсы беларускай мовы; арганізаваць выданне тэрміналагічных руска-беларускіх слоўнікаў для ўсіх тыпаў ВНУ;

- адмовіцца ад бесперспектыўнай практыкі стварэння пасабных беларускіх класаў, аднавіць зачыненныя ў мінулыя дзесяцігодзды ў гарадох і вёсках беларускія школы;

- улічваючы, што цяпер ва ўсіх школах Рэспублікі вучацца пераважна беларусы, увесці ў школах з рускай мовай навучання выкладанне беларускае мовы з 1-га класу, ураўнаць у іх колькасць гадзінаў на вывучэнне рускай і беларускай моваў, ураўнаць заробкі настаўнікаў беларускай і рускай моваў;

- перавесці на беларускую мову візуальную і гукавую інфармацыю ў транспарце, гандлі, у гарадох, вёсках, на дарогах;

- ажыццявіць іншыя неадкладныя захады для пашырэння сферы ўжытку беларускай мовы;

- разгледзець правамернасць пастановы СНК БССР «Аб рэформе беларускага правапісу» ад 1933 году. Правесці шырокае публічнае абмеркаванне і рэспубліканскую навуковую канферэнцыю з мэтай выпрацоўкі аптымальнага правапісу.

4. БНФ лічыць, што ў цяперашніх умовах увядзенне поўнага гаспадарчага разліку ў выдавецкай справе ня зменіць яе арыентацыі на рускамоўную кнігу. Выдавецтвы Рэспублікі павін-

ны атрымліваць датацыю, каб паступова нарошчваць тыражы масавых выданняў на беларускай мове.

5. БНФ выходзіць з таго, што беларуская літаратурная мова па-ранейшаму ўзбагачаецца пераважна з народных гаворак – скарбу беларускай і сусьветнай культуры – і выступае за захаваньне традыцыйных дыялектаў беларускай мовы, падтрымку народнай творчасці і пісьменства на іх.

6. БНФ канстатуе, што руская мова ў СССР адыгрывае ролю міжрэспубліканскіх зносінаў, адзначае важную ролю англійскай і іншых найбольш распаўсюджаных у свеце моваў і выступае за стварэньне жыхаром Рэспублікі умоваў для дасканаллага авалодваньня гэтымі мовамі, а таксама мовамі суседніх народаў⁸⁷.

З пачаткам 90-х гадоў ХХ стагодзьдзя, пасля абвяшчэньня дзяржаўнае незалежнасьці Беларусі, пачаўся новы пэрыяд беларусізацыі, які аднак працягнуўся вельмі каратка – да моўнага рэфэрэндуму 14 траўня 1995 году. Закон аб мовах рэспублікі пачаў разглядацца яшчэ на супольным паседжаньні камісіяў Вярхоўнага Савету БССР у 1989 годзе. Згодна законапраекту, ніводзін з працаўнікоў дзяржаўных установаў ня змог бы займаць сваёй пасады, не валодаючы ў дастатковай меры беларускай і расейскай мовамі. Паводле законапраекту, акты вышэйшых ворганаў дзяржаўнае ўлады павінны прымацца на беларускай мове, а друкавацца таксама й на расейскай. Беларускай павінна быць мова справаводзтва, узаемаадносінаў розных арганізацыяў і ўстановаў ды прадпрыемстваў. Беларускай мова павінна быць таксама рабочай мовай зьездаў, канфэрэнцыяў, пленумаў, паседжаньняў, нарадаў; мовай большасьці сродкаў масавай інфармацыі; мовай, на якой афармляюцца аб'явы, плякаты, напісы на ўпакоўках тавараў – пры магчымым перакладзе на іншую мову – і гэтак далей. Законапраект прадугледжваў тэрмін пераходу на беларускую мову для кіраўнікоў афіцыйных установаў на працягу трох гадоў, а для жыхарства рэспублікі – максымальны тэрмін – 10 гадоў⁸⁸.

2.3. Беларусізацыя Царквы

Важнае значэньне ў будаваньні нацыянальнае тоеснасьці мае Царква. Дзеля выкананьня гэтай ролі мусіць яна аднак быць нацыянальнай і карыстацца роднай мовай – уважаюць беларускія эміграцыйныя публіцысты.

⁸⁷ Тамсама.

⁸⁸ *Мова: на шляху да дзяржаўнасьці*, у: „Беларус”, № 365, Нью-Ёрк, сьнежань 1989, с. 7.

Праўда, у апытаньні настаўнікаў і студэнтаў, праведзеным Сяргеем Яцкевічам, канфэсіянальны фактар, зьвязаны зь ігнараваньнем беларускае мовы ў цэрквах, касьцёлах, малітоўных дамах, заняў адно з апошніх месцаў. На яго спаслаліся 11,4% апытаных студэнтаў і 17% настаўнікаў. Меркаваньнем Яцкевіча, магчыма, гэтая адносна невысокая ступень уплыву канфэсіянальнага фактару на стан беларускае мовы абумоўленая высокім узроўнем атэзізацыі насельніцтва заходняга рэгіёну Беларусі, дзе праводзілася апытаньне⁸⁹.

Значэньне роднае мовы для беларускага нацыянальнага руху заўсёды было вялікім – адзначае Эдуард Мазько⁹⁰. Важнае месца мовы як вызначальніцы нацыянальнае самасьвядомасьці этнасу ўвёў у першай палове ХХ стагодзьдзя ксёндз Адам Станкевіч – ідэоляг Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі. У кнізе *Родная мова ў сьвятынях* ён абгрунтаваў тэалёгічны бок справы й прыйшоў да адназначнай высновы, што найбольш важным і патрэнным зьяўляецца карыстаньне роднай мовай у сьвятынях, у дамах малітвы, дзе адбываецца „гутарка душы чалавека з Богам”. Адам Станкевіч родную мову называў „злучывам і правадніком супольнасьці нацыянальнай кожнага народу”. Ужываньне роднае мовы ў рэлігійным жыцьці зьяўляецца неад’емнай уласьцівасьцю хрысьціянства й натуральным правам кожнага народу. Гвалт над гэтым правам зьяўляецца злом, зь якім трэба змагацца⁹¹.

Увядзеньне хрысьціянскімі дэмакратамі беларускае мовы ў касьцёлы нароўні з польскай зьмяняла яе статус: з мовы „простай, сялянскай, грубай” яна пераўтваралася ў мову „высокую, панскую”, на якой можна гутарыць ня толькі між сабою, але таксама зьвяртацца й да Бога. Пашырэньне аўтарытэту беларускае мовы вяло да паглыбленьня нацыянальнае сьвядомасьці вернікаў⁹².

2.3.1. Рэлігійныя выданьні

А. Пераклады Сьвятога Пісанья

Першыя пераклады Сьв. Пісанья паявіліся ўжо на пачатку ХVI стагодзьдзя – прыгадвае Д. Ясько ў публікацыі „*Новы Завет*” у

⁸⁹ Сяргей Яцкевіч, *Мова і этнакультурная тоеснасць беларусаў на беларуска-польскім паграніччы*, у: *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok 2000, с. 25.

⁹⁰ Эдуард Мазько, *Мова рэлігіі як вызначальнік нацыянальнай сьвядомасці (у кантэксце дзейнасці Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі)*, тамсама, с. 41-50.

⁹¹ Тамсама, с. 41.

⁹² Тамсама, с. 44.

беларускай мове⁹³. Аўтар знаёміць з цэлай гісторыяй перакладаў Божага слова.

„У той самы час, калі доктар Марцін Лютар перакладаў Біблію на нямецкую мову (1522-34 г.г.), Біблія на беларускай мове ўжо друкавалася (1518-23), насамперш у Празе Чэскай, а пазней – у Вільні.(...)”

Таксама сьведамы беларус і рэлігійны дзеяч, Васіль Цяпінскі, каля 1570 г. у сваёй вандроўнай друкарні надрукаваў Эвангелье ад Мацьвея і Марка, якія былі пераложаны на беларускую народную мову⁹⁴.

Пасьля Першай Сусьветнай вайны на недахоп рэлігійных выданьняў зьвярнуў увагу баптысцкі сьвятар Л. Н. Дзекуць-Малей, які працаваў у Берасьці. Разам з сваёю жонкаю ўзяўся ён перакладаць на беларускую мову Эвангелье. Не давяраючы собскім сілам, зьвярнуўся па фаховыя парады й папраўкі да ведамага беларускага дзеяча й крытыка Антона Луцкевіча, які ахвотна ўзяўся дапамагчы ў гэтай карыснай для народу працы. У 1927 годзе баптысцкае выдавецтва „Компас” надрукавала пасобныя Эвангельлі (Мацьвея, Марка, Лукі, Ёана) і некалькі брашураў на беларускай мове.

Луцкевіч узяўся перакладаць цэлы Новы Запавет. Свой пераклад аддаў ён Брытанскаму і Замежнаму Біблійнаму Таварыству, якое й выдала ў 1931 годзе (у Гэльсінгфорсе ў Фінлянды) Новы Запавет з Псальмамі на беларускай мове.

Другая Сусьветная вайна зьнішчыла ўсе Новыя Запаветы, якія былі на складзе Біблійнага Таварыства ў Фінлянды, а попыт на іх быў вялікі, таму паявіліся спробы перавыдаць рэлігійную літаратуру.

„Доктар В. Тумаш у 1946 г. першы зьвярнуўся да Брытанскага і Замежнага Біблійнага Таварыства з просьбаю аб выданьні, калі ня цэлай Бібліі, дык хоць-бы Новага Запавету на беларускай мове. Да ягонай просьбы далучыліся просьбы некаторых пратэстанцкіх сьвятароў, якія апрача гэтага зьвярталіся і да амэрыканскіх капэлянаў, і да Сусьветнай Рады Цэркваў, і да Швэдзкага Біблійнага Таварыства. Брытанскае і Замежнае Біблійнае Таварыства адгукнулася адмысловым лістом да перадавых сьвятароў праваслаўнага, каталіцкага і эвангельскага веравызнаньняў, у якім пыталіся, ці пераклад выданьня Новага Запавету з 1931 г.

⁹³ Д. Ясько, „Новы Запавет” у беларускай мове, у: „Бацькаўшчына”, № 48, Мюнхэн, 30 студзеня 1949, с. 3.

⁹⁴ Тамсама.

добры, ці беларусы патрабуюць Сьв. Пісаньня ў роднай мове і колькі больш-менш беларусаў знаходзіцца на эміграцыі”⁹⁵.

У сувязі з тым, што беларускія дадзеныя былі вельмі розныя – ад 5 тысяч да 50, ангельцы звярнуліся да Я. Дыка – сакратара Нямецкай Місіі для Распаўсюджваньня Эвангелья ў Штутгарце даць аўтарытэтных дадзеньня пра колькасць беларусаў у эміграцыі. Я. Дык запатрабаваў выданьня 3 тысяч паасобнікаў Новага Запавету на беларускай мове. Выданьне з 1931 году захавалася ў баптысцкага сьвятара Г. Болтнева, зь якога ў 1948 годзе быў зроблены перадрук патрэбнай колькасці экзэмпляраў Новага Запавету.

Выданьнем 1948 году карыстаўся айцец Аўген Смаршчок у Лювэне і – як адзначае Аркадзь Будзіч – было вельмі прыемна слухаць чытаньне Апостала й Эвангелья па-беларуску ў беларускай царкве ды разумець усё, што ў ім гаворыцца. І таму трэба падумаць пра беларусізацыю Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы. Трэба шанаваць высілак Францішка Скарыны, Антона Луцкевіча ды сьветлую памяць тых беларускіх патрыётаў, што пракладалі дарогу роднай мове ў Божы Дом⁹⁶.

Меркаваньнем некаторых сьвятароў, калі ў якіх цэрквах чытаецца Сьв. Эвангелье па-царкоўнаславянску, то гэта зусім не супярэчыць беларускасьці Царквы, дзе пропаведзі й навучаньне вядзецца па-беларуску, чым і „працягваецца дарога ў роднай мове як у Божы Дом, гэтак і ў Родны Дом, якім ёсьць незалежная Бацькаўшчына”⁹⁷.

У 1954 годзе ў Рызе выйшаў пераклад на беларускую мову Сьв. Эвангелья й Апостальскіх Дзеяў, зроблены ксяндзом Пятром Татарыновічам.

Станіслаў Станкевіч⁹⁸ звяртае ўвагу на саліднасьць і працавітасьць перакладчыка. Пераклад быў зроблены не зь якога-небудзь аднаго, больш перакладчыку даступнага першаўзору, але ксёндз доктар Пётр Татарыновіч, прыняўшы за аснову лацінска-грэцкі тэкст Новага Запавету, навукова апрацаваны й выданы прафэсарам Папескага

⁹⁵ Тамсама.

⁹⁶ А. Будзіч (псэўданім Янкі Запрудніка), *Да беларусізацыі ...БАПЦ*, у: „Бацькаўшчына”, № 6 (490), Мюнхэн, 7 лютага 1960, с. 1.

⁹⁷ А. К., *Да пытаньня беларусізацыі БАПЦарквы*, у: „Бацькаўшчына”, № 10 (494), Мюнхэн, 6 сакавіка 1960, с. 3.

⁹⁸ Ст. Ст. (Станіслаў Станкевіч), *Сьвятая Эвангэлія і Апостальскія Дзеі*, у: „Бацькаўшчына”, Мюнхэн, 19 чэрвеня 1955, с. 3.

Біблійнага Інстытуту А. Аўгустам Мэркам у Рыме ў 1944 годзе, выкарыстаў пры перакладзе знішчаны акупантам выданы напярэдадні апошняй вайны ў Вільні ў 1939 годзе пераклад ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага, а таксама адзін тэкст у італьянскай мове ды адзін у мове французскай. Па словах аўтара публікацыі, Пётр Татарыновіч увёў нямала інавацыяў у беларускую літаратурную мову з мэтай ачышчэння яе ад барбарызмаў і нэалыгізмаў. С. Станкевіч высока ацаніў гэтае імкненне ды намеры, хоць не з усімі рэформамі перакладчыка згодны. Правільным і карысным лічыць ужываньне П. Татарыновічам пашыранага ў беларускіх гаворках слова *эвангэлія* замест, як цьвердзіць, перанятага з расейскае мовы *евангелья*. Кніга надрукаваная лацінкай.

Інфармацыю пра пераклад Бібліі й багаслужбаў на беларускую мову, які ажыццяўляўся ў Беларусі, перадае Алег Бембель⁹⁹. Пытаньне аб перакладзе Сьвятога Пісаньня ўзьнікла ў сувязі з тысячагодзьдзем хрышчэння Русі. Праект перакладу быў ухвалены Мітрапалітам Менскім і Беларускім Філарэтам. Гэта сьведчаньне таго, што Праваслаўная Царква ў Беларусі пакрысе пачала паварочвацца да народу тварам – заўважае „Беларус”. Былі спадзяваньні, што Мітрапаліт Філарэт афіцыйна зьвярнуўся да беларускай інтэлігенцыі з прапановаю перакладу расейскага кананізаванага тэксту Бібліі на беларускую мову дзеля таго, каб празь нейкі час перавесці на беларускую мову багаслужбу¹⁰⁰.

Да працы ў галіне беларусізацыі рэлігійнага жыцця далучыліся таксама эвангельскія хрысьціяне-баптысты: старшы прасьвітар у БССР Іван Букаты, яго намесьнік Аляксандар Фрысюк ды іншыя. У Менскім малітоўным доме баптыстаў у студзені 1989 году адбыліся два грамадзкія сходы, на якіх абмяркоўвалася справа перакладу. Людзі выказвалі задавальненьне, што нарэшце беларускі народ будзе мець Сьвятое Пісаньне ў сваёй роднай мове¹⁰¹.

Біблія ў перакладзе на беларускую мову Васіля Сёмухі была выдана ў Менску ў 2002 годзе накладам 10 тысяч асобнікаў. У выданьне ўвайшлі кананічныя кнігі Старога, Новага Запаветаў і Псалтыра¹⁰².

⁹⁹ Алег Бембель, *Яшчэ пра пераклад Бібліі*, у: „Беларус”, № 361, Нью-Ёрк, жнівень 1989, с. 5.

¹⁰⁰ Адам Мальдзіс, *Ліст у Рэдакцыю*, у: „Беларус”, № 364, Нью-Ёрк, лістапад 1989, с. 3.

¹⁰¹ Тамсама.

¹⁰² *Беларуская Біблія*, у: „Беларус”, № 478, Нью-Ёрк, лістапад 2002, с. 8.

„Беларус” зьвяртае таксама ўвагу на першае выданьне малітоўніка для каталікоў лацінскага абраду на Беларусі. Кніжка *Msza Świąta. Парадак Святой Імшы. Святая Месса* была выдадзеная ў Рызе накладам 50 тысяч экзэмпляраў. Дазвол на выданьне быў падпісаны ў 1990 годзе сьвятаром Уладыславам Завальнюком ды тагачасным менскім Апостальскім Адміністраатарам біскупам Тадэвушам Кандрусевічам. Малітоўнік складаўся з трох частак: польскай, беларускай і расейскай. З крытыкай гэтага малітоўніка на старонках „Беларуса” выступіў адказны рэдактар Беларускай Праграмы Радыё Ватыкан айцец доктар Рабэрт Тамушанскі:

„Калі гэты няшчасны малітоўнік прызначаны для каталікоў на Беларусі, чаму польская мова мае пяршынство? Хіба малітоўнік гэты – выява хворае царкоўнае палітыкі духавенства, што яшчэ ўсё намагаецца надаваць Рыма-каталіцкай Царкве на Беларусі «польскі» твар? Слухачы беларускае праграмы Ватыканскага радыё, часта маладыя асобы, якія навярнуліся з атэізму, нам пішуць і просяць малітоўнікаў з малітвамі па-беларуску, бо ў іхніх каталіцкіх сьвятынях усё вядзецца па-польску, значыцца, у мове, якой яны ніколі ня вучыліся”¹⁰³.

Б. Беларускае песьнепяньне

Нацыянальная Царква гэта ня толькі Сьв. Пісаньне па-беларуску, але й нацыянальнае песьнепяньне – уважае Мікола Куліковіч:

„Кажнага з нас цешуць весткі аб пашырэнні колькасьці царкоўных парахвіяў, будаваньні царкоўнага жыцця навет у далёкіх кутках нашае эміграцыі. Разам з тым паўстае думка аб неабходнасьці задавальваньня нашых парахвіяў і такімі царкоўнымі песьняпяньнямі, якія-б у сваёй музычнай тканіне мелі-б сваеасаблівы нацыянальны беларускі характар”¹⁰⁴.

Беларускі кампазытар падзяліўся з чытачамі „Бацькаўшчыны” весткай, што Цэнтар Студыяў Царкоўна-Славянскае Музыкі ў Лёндане, які займаецца вывучэньнем і выданьнем музычных твораў прыватна-свабоднай ці ўсходняй Царквы, зьвярнуўся да яго з прапановай выдаць *Царкоўны Беларускі Зборнік*. Мікола Куліковіч перакананы, што гэта вельмі карысна, між іншым, і таму, што ў Беларусі ніхто з кампазыта-

¹⁰³ Рабэрт Тамушанскі, *Польская спроба беларускага малітоўніка*, у: „Беларус”, № 380, Нью-Ёрк, травень – чэрвень 1991, с. 8.

¹⁰⁴ Мікола Куліковіч, *Да пытаньня беларускага царкоўнага пьняньня*, у: „Бацькаўшчына”, № 36 (422), Мюнхэн, 21 верасьня 1958, с. 1.

раў у той час ня меў магчымасці пісаць для царкоўнага багаслужэння.

Тое, што з рэлігійнай музыкі было ў эміграцыі – гэта толькі творы Міколы Куліковіча й Міколы Равенскага, і таму аўтар публікацыі заклікаў кампазытара Алеся Карповіча ды ўсіх музыкаў, нават толькі пачынаючых, каб уключыліся ў гэты праект выдання *Царкоўнага Беларускага Зборніка* ды паспрабавалі сваіх сіл у новай для іх галіне.

Мікола Куліковіч звяртае ўвагу на тое, што ўжо даўнай традыцыяй увайшло ў Царкву, напрыклад, выкананьне калядак у часе багаслужбаў на свята Раства Хрыстовага. Бачыць ён патрэбу ў пашырэнні гэтай практыкі выкарыстання народных беларускіх сьпеваў на рэлігійную тэматыку ў царкоўным пяньні, тым больш, што ёсць ня толькі вялікая колькасць калядак-батлеек, але й велікодных валачобных песняў ды рэлігійных народных песняў на маральна-ўзгадавальныя тэмы. Апрача гэтага трэба адшукаць матэрыялы беларускіх багаслельнікаў з XVII стагоддзя.

Беларускі кампазытар заўважае, што перакладчык мусіць ведаць законы сьпеву ды перакладаць так, каб у сваёй мове можна было выконваць славянскую малітву, пяць яе на тыя ж традыцыйныя царкоўныя матывы, інакш кажучы – захаваць у перакладзе тую ж колькасць складоў, тыя ж націскі, памеры, ужо не гаворачы аб поўным захаванні й правільным тлумачэнні зместу.

Як рэформа царкоўнага пяньня, гэтак і пераклад багаслужбы на беларускую мову – справа ня толькі сьвецкая, але ў першую чаргу духоўная. Усе дзеянні й захады магчымыя толькі пры ўмове прызнання іх Царквою.

„З нашага боку ідуць прапановы, пошукі, дапамога, але кіраўніцтва мусіць належаць Свяшчэннаму Сыноду”¹⁰⁵.

Ролію М. Куліковіча высока ацэньвае А. Будзіч:

„Шмат гадоў працуючы над даследаваньнем беларускае народнае песьні, кампазытар М. Куліковіч сабраў вялікі матэрыял беларускіх сьпеваў і, грунтоўна прааналізаваўшы іх, змог выбраць зь іх найхарактэрнейшыя, тыповыя паводля свае народна-нацыянальнае самабытнасьці й характа народныя песенныя звароты й музычныя фразы. Творча апрацоўваючы беларускія

¹⁰⁵ М. Куліковіч, *Пытаньне Беларускае Багаслужбы*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 12-13 (496-497), Мюнхэн, 25 сакавіка 1960, с. 3.

прыпеўкі у праваслаўным царкоўным стылі, паводля старадаўных прыкладаў, кампазытар стварыў такім чынам беларускія царкоўныя расьпевы на розныя Божыя Службы, улажыў узоры (галасы) для штодзённага царкоўнага ўжыцця, а таксама напісаў асноўныя праваслаўныя службы – Літургію й Усяночную¹⁰⁶.

А. Будзіч паведамляе, што ёсць таксама і ў кампазытара М. Равенскага ўся Літургія, напісаная ім вылучна на беларускіх песенных матывах. Літургія гэта пялася, прыкладам, у праваслаўнай капліцы беларускае студэнцкае групы ў Лювэне. Некаторыя малітвы (*Отче наш, Верую, Херувімская, Достойно есть*) выдадзены былі на кружэлках. Значыць, кампазытары сваю працу выканалі, але справа ўперлася ў кансэрватызм Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Аўтар публікацыі заўважае, што кансэрватызм БАПЦ праявіўся, дарэчы, ня толькі ў галіне царкоўнае музыкі, але й цэлае багаслужбы.

На адзначэньне тысячагодзьдзя хрысьціянства ў Беларусі быў выпушчаны грамафонны альбом *Похвала Белорусским святым*, на які зьвяртае ўвагу Гай Пікарда:

„Разгляданая тут кружэлка выразна ілюструе дылему для тых, хто хоча даць абраз паўторнага выхаду на арэну нацыянальнае царквы із сваеасаблівым гімнасьпевам. З аднаго боку, паўтара стагодзьдзя напорнай русыфікацыі супрацьдзеілі захоўваньню свайго нацыянальнага стылю. Чысьцейшай расейскай мовай Мітрапаліт Мінскі «і Беларускі» (...) уводзіць у сьвята Ўсебеларускіх сьвятых, падкрэсьляючы, што беларускі народ – неадлучная складовая частка Расейскай Праваслаўнай Царквы. Цікава, што зь ягоных вуснаў ні слова не прагучэла ў мове людзей ягонае мітраполіі, нават хоць-бы выказваючы бласлаўленьне»¹⁰⁷.

Гай Пікарда піша, што ня трэба здзіўляцца паяўленьню галасоў незадаволенасьці й дамаганьняў, каб у якасьці мовы багаслужбаў замест царкоўнаславянскае мовы была ўведзеная беларуская мова, таму што царкоўнаславянская сталася „ужой мясцоваму слыху ў вымаўленьні і ў музычным афармленьні”¹⁰⁸.

¹⁰⁶ А. Будзіч (псеўданім Янкі Запрудніка), *Да беларусізацыі ...БАПЦ*, у: „Бацькаўшчына”, № 6 (490), Мюнхэн, 7 лютага 1960, с. 1.

¹⁰⁷ Гай Пікарда, *Пытаньне беларускае багаслужбы*, у: „Беларус”, № 355, Нью-Ёрк, студзень 1989, с. 4.

¹⁰⁸ Тамсама.

Аўтар рэцэнзіі адзначае, што на кружэлцы найбольш арыгінальнымі выйшлі трапары сьв. Кірылу Тураўскаму, сьв. Софіі Слуцкай ды іконе Божай Маці Менскай, таму што маюць яны сувязь зь беларускімі мясцовымі напевамі.

Беларускі Царкоўны Сьпеўнік пад рэдакцыяй Г. Піхуры-Пікарда¹⁰⁹ выйшаў у выдавецтве Беларускай Бібліятэкі імя Францішка Скарыны ў Лёндане. Кожны сшытак сьпеўніка прысьвечаны асобнай малітве альбо напеву.

Рэдактар Г. Піхура-Пікарда правёў карпатлівую працу над сьпеўнікам – пазьбіраў усе магчымыя тардыцыйныя напевы, а таксама рэлігійную музыку беларускіх кампазытараў: Міколы Равенскага, Зьмітра Верасава, Міколы Куліковіча, Вячаслава Селяха-Качанскага, а таксама ўлучыў у сьпеўнік некаторыя свае кампазыцыі (прыкладам, *Канцовыя малітвы*) і свае апрацоўкі.

2.3.2. Родная мова ў рэлігійным жыцьці – неадлучны элемэнт нацыянальнага жыцьця

Газэта „Беларус” прыгадвае тыдзень маленьня за Беларусь і беларускі народ, які прайшоў увосень 1947 году ў лягеры ў Остэргофэне. 27 лістапада гэтка малебны служыўся ў праваслаўнай і каталіцкай цэрквах лягеру. Праваслаўны сьвятар М. Сьцяпанаў і каталіцкі ксёндз М. Маскалік прысутнічалі на набажэнствах адзін у аднаго.

„Гэта было сапраўды экумэнічнае маленьне за Беларусь. Вось ж на беларускай каталіцкай службе, у нямецкім касьцёле і прагучэў першы раз гімн «Магутны Божа», калі прысутныя беларусы, як каталікі, гэтак і праваслаўныя, у дружным хоры зьнеслі свае малітвы”¹¹⁰.

Музыку на словы верша *Магутны Божа* Натальлі Арсеньневай напісаў Мікола Равенскі.

А. Бутрымовіч, закранаючы пытаньне беларусізацыі Царквы, адзначае, што справа вельмі актуальная для цэлага беларускага нацыянальнага жыцьця. У артыкуле *У справе беларусізацыі нашых цэркваў*¹¹¹ піша:

„Ідэя царкоўнай і рэлігійнай незалежнасьці вяжацца непадзельна з нацыянальнай незалежнасьцяй кожнага народу, а паяволеннага ў васаблівасьці. Змагацца толькі за палітычную й

¹⁰⁹ *Беларускі Царкоўны Сьпеўнік*, у: „Беларус”, № 286, Нью-Ёрк, люты 1981, с. 4.

¹¹⁰ „*Магутны Божа*” – *улярышыню*, у: „Беларус”, № 382, Нью-Ёрк, верасень 1991, с. 7.

¹¹¹ А. Бутрымовіч, *У справе беларусізацыі нашых цэркваў*, у: „Бацькаўшчына”, № 19 (503), Мюнхэн, 8 траўня 1960, с. 3-4.

гаспадарчую незалежнасьць свайго народу, а аставацца ў царкоўнай, духовай залежнасьці ад сваіх палітычных і нацыянальных ворагаў – гэта ніякае змаганьне. (...) Незалежнасьць палітычная і нацыянальная мусіць вырастаць з душы народу, з духовай, псыхічнай, культурнай, моўнай, абрадавай, звычайвай і г. д. незалежнасьці чалавека, зь ягонага маральнага складу, да якога ворагу дабрацца ня так лёгка. І вось царква, як запраўдная выхавальніца чалавека, мае вытварыць гэтакі маральны склад чалавека пры дапамозе сваіх выхаваўчых сродкаў”¹¹².

Духовую незалежнасьць народу – паводле А. Бутрымовіча – выхоўваюць:

- рэлігійныя сьвятасьці,
- нацыянальная мова – усе казанні сьвятары павінны гаварыць па-беларуску,
- нацыянальныя звычаі, абрады, традыцыі, нацыянальны стыль і нацыянальнае царкоўнае мастацтва,
- выхаваўчыя арганізацыі, школьніцтва, прапаганда і гэтак далей.

А. Бутрымовіч закранае справу царкоўнае прэсы ды царкоўных арганізацыяў.

„За выключэньнем каталіцкай прэсы, якая мае прызнакі большага жыцьця, рэлігійная прэса так праваслаўная, як і пратэстанцкая не зусім адказвае вымогам нацыянальна-рэлігійнага выхаваньня. БАПЦ выдае 2-3 нумары «Голасу Царквы», у якіх найбольш месца займае маралізатарскі матарыял. Вельмі мала матарыялу, які тварыў-бы ў чытачу духоваю незалежнасьць, мацаваў-бы яго рэлігійнае й маральнае самапачуцьцё, замацоўваў-бы нашыя традыцыі, разьвязваў-бы розныя праблемы ды дапамагаў у рэлігійных беларускіх патрэбах. Выдаваць часопіс толькі дзеля «пасланьняў» і агульнахрысьціянскіх пропаведзяў – мы за бедныя”¹¹³.

На ўзаемазвязі паміж малітвай, розумам і роднай мовай зьвярнуў увагу Янка Запруднік у рэфэраце, прачытаным 5 чэрвеня 1988 году ў Гайлэнд Парку ў Нью-Джэрзі на ўрачыстасьці сьвяткаваньня тысячагодзьдзя хрысьціянства ў Беларусі. У якасьці асноўнай праблемы назваў адсутнасьць роднае мовы ў рэлігійным жыцьці беларусаў на Бацькаўшчыне.

¹¹² Тамсама, с. 3.

¹¹³ Тамсама, с. 4.

„У рэлігійным жыцці Беларусаў на Вацькаўшчыне, праваслаўных і каталікоў, няма месца роднай мове. Што горш, у шмат каго няма разуменьня ненармальнасьці такога стану рэчаў, няма разуменьня патрэбы роднае мовы для лучнасьці з Богам, няма ўсьведамленьня, што русыфікацыя й палянізацыя рэлігійнага жыцця Беларусаў – зьява ў існасьці антыхрысьціянская. Яна вымагае аналізу”¹¹⁴.

Адваёўваць функцыянальнасьць роднай мове ва ўсіх сфэрах жыцця, у тым ліку й рэлігійнай, трэба рацыянальнымі аргумэнтамі, лёгікай, спасылкамі на гісторыю й розум.

Я. Запруднік задумоўваецца, чаму ў беларускіх праваслаўных цэрквах у эміграцыі таксама ўсё яшчэ сьпяваюцца трапары па-царкоўнаславянску, чаму яшчэ не ўдалося поўнасьцю беларусізаваць багаслужбу? Пры гэтым адзначае аднак, што Эвангелье й некаторыя малітвы чытаюцца ўжо па-беларуску. Поўнасьцю па-беларуску служыцца набажэнства ў Беларускай Грэка-Каталікай Царкве.

Несупадзеньне паміж мовай багаслужбаў у Беларускай Праваслаўнай Царкве ў эміграцыі ды жаданьнем беларусаў маліцца па-беларуску вынікае часткова з традыцыі, а часткова з адсутнасьці кваліфікаваных сілаў, якія маглі б перакласьці малітвы й цэлую багаслужбу ў сучасную беларускую мову. Я. Запруднік бачыць і той факт, што ня ўсе беларусы ў эміграцыі перакананыя ў неабходнасьці карыстацца роднай мовай у сваёй лучнасьці з Богам, хоць увесь заходні сьвет моліцца ўжо ў нацыянальных мовах. Аўтар прыводзіць выказваньне Апостала Паўла:

„Бо калі я маюся ў незнаёмай мне мове, дык дух мой моліцца, але розум мой застаецца бясплодным”¹¹⁵.

Значыць, дзеля спалучэньня духа з розумам трэба маліцца ў роднай мове. Згодна з навукаю Апостала Паўла паступалі сьвятыя Кірыла й Мягод, перакладаючы ў другой палове IX стагодзьдзя царкоўныя кнігі на жывую мову. Пра патрэбу разуменьня малітвы й багаслужбы нагадаў Францішак Скарына, калі ў 1517 годзе пачаў друкаваць пераклад Бібліі ў мове свайго „люду паспалітага”. Скарына ў прадмове да Псалтыра сказаў, што зрабіў гэта „наиболей с тое прычыны, іже имя милостивый Бог з того языка на свет пустил”. Значыць, у якой мове чалавек нарадзіўся, у гэткай і Богу павінен маліцца, таму

¹¹⁴ Янка Запруднік, *Малітва, розум і родная мова*, у: „Беларус”, № 348, Нью-Ёрк, чэрвень 1988, с. 4.

¹¹⁵ Тамсама.

што розум найпаўней функцыянуе ў роднай мове. Таксама Францішак Багушэвіч пісаў: „Наша мова для нас сьвятая, бо яна нам ад Бога даная, як і другім добрым людцам”.

У сувязі з гэтым Я. Запруднік піша:

„Царква павінна асудзіць лёгацыд – словагубства, здушваньне Роднага Слова, безь якога чалавек ня можа мець поўнае лучнасьці з Богам. Гэта-ж у Евангельлі сказана: «На пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Богам было Слова». (...) Лёгацыд павінен быць абвешчаны сьмяротным грэхам”¹¹⁶.

Той, хто пазбаўляе душу беларуса роднае мовы, выступае супраць хрысьціянскае традыцыі.

2.3.3. Сытуацыя беларускае мовы ў Цэрквах розных канфэсіяў

А. У каталіцкіх сьвятынях

Пасьля Другой Сусьветнай вайны шмат беларусаў-каталікоў апынулася ў розных краінах сьвету. Найбольшая іх частка пасялілася ў Злучаных Штатах Амэрыкі. Істотнай праблемай была нястача сваіх сьвятароў і багаслужбаў у роднай мове. Таму вялікім сьвяткам для беларусаў у ЗША быў прыезд на нейкі час айца Часлава Сіповіча, рэктара Беларускае Каталіцкае Місіі ў Ангельшчыне й царкоўнага асыстэнта Беларускага Каталіцкага Акадэмічнага Задзіночання „Рунь”. Айцец Сіповіч прачытаў тры даклады на рэлігійныя тэмы, а 28 кастрычніка 1957 году адслужыў у роднай мове багаслужбу ў найвялікшай каталіцкай сьвятыні Нью-Ёрку – Катэдры сьв. Патрыка. Багаслужба закончылася малітвай за Беларусь¹¹⁷.

Многія беларусы зьвярталіся да польскіх сьвятароў з просьбай дапамагчы ў беларусізацыі Каталіцкай Царквы.

У другой палове красавіка 1988 году Чыкага наведваў польскі кардынал Гэнрык Гульбіновіч. Мясцовыя беларусы зьвярнуліся да яго з просьбай паспрыяць беларускім каталіком і ўвесці беларускую мову ў касьцёл на Бацькаўшчыне¹¹⁸. Кардынал уважна выслушаў просьбу й абяцаў разгледзець пытаньне. Аднак „Беларус” сумняецца ў гэтым і піша пра пашыраны ў польскіх рэлігійных колах погляд, што

¹¹⁶ Тамсама.

¹¹⁷ Ф. Б-ль, *Урачыстасьць Беларусаў Каталікоў*, у: „Беларус”, № 62, Нью-Ёрк, лістапад 1957, с. 3.

¹¹⁸ *Каталіцызм і беларуская мова*, у: „Беларус”, № 353, Нью-Ёрк, лістапад 1988, с. 6.

беларускія каталікі гэта палякі. У сваю чаргу беларускія партыйныя чыноўнікі не намерваюцца ўмацоўваць каталіцызму ў Беларусі, пераводзячы багаслужбу на беларускую мову, таму што тады ўсе „пісьменьнікі й нацыяналісты” пабеглі б у касцёл Богу маліцца, а не ў царкву. Тым часам будучыня каталіцызму ў Беларусі можа быць звязаная толькі зь беларускай моваю, – піша „Беларус” – таму што маладое пакаленьне ўжо ня ведае польскае мовы.

Годам раней з такой жа просьбай звярнуўся беларускі каталіцкі сьвятар айцец Уладыслаў Чарняўскі да ўдзельнікаў канфэрэнцыі *Беларусы, літоўцы, украінцы, палякі – перадумовы пагадненьня*, якая была праведзеная зь ініцыятывы айцоў езуітаў 23-25 кастрычніка 1987 году ў Лодзі¹¹⁹. У сваім звароце айцец Чарняўскі адклікаўся да гісторыі, да Берасьцейскае вуніі. Ужо тады недапушчэньне біскупаў у Сэнат сьведчыць пра погляд на вуніацкую веру як на мужыцкую, як на мост да акаталічваньня й апалячваньня беларусаў. У 1839 годзе беларусаў ізноў навярнулі ў „рускую веру”. Па словах айца Чарняўскага, „як «руская» гэтак і «польская вера» была паніжэннем для беларускага народу”¹²⁰. Беларускі сьвятар прывёў прыклады забароны набажэнстваў па-беларуску ды арыштоўваньня беларускіх ксяндзоў (напрыклад, ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага), выкідваньня іх зь Беларусі (напрыклад, марыянаў з Друі).

Ксёндз У. Чарняўскі, крытыкуючы пашырэнне на беларускіх землях катэхізму, у якім словы польскія, але напісанья „рускімі літарамі”, выказаў сумнеў, ці палякі ўспрынялі б станоўча катэхізм з польскімі літарамі, але з расейскімі альбо нямецкімі словамі. З уласнае практыкі прывёў выказваньні дзяцей, якія не разумеюць такога катэхізму. Зьвярнуў увагу таксама на выпадкі адмаўленьня ў шлюбe маладым, пакуль ня вывучаць пацераў па-польску. Такі падыход можа прычыніцца толькі да страты вернікаў.

Свае разважаньні айцец Чарняўскі закончыў заклікам да палякаў:

„Палякі! Памажэце нам стаць на хрысьціянскія ногі, памажэце нам, Беларусам-катаіком, мець свайго біскупа, адміністрацыю, сэмінарыю і г. д., і вы дакажаце, даведзяце, што вы нам «браты ў Хрысьце»”¹²¹.

¹¹⁹ Кс. Уладыслаў Чарняўскі, *Палянізацыя беларускіх каталікоў*, у: „Беларус”, № 347, Нью-Ёрк, травень 1988, с. 1, 7.

¹²⁰ Тамсама, с. 1.

¹²¹ Тамсама, с. 7.

Аднак, нягледзячы на ўсе перашкоды, беларускія патрыёты-святары адпраўляюць багаслужбы й выдаюць рэлігійную літаратуру па-беларуску – піша Раіса Жук-Грышкевіч. У каталіцкім касьцёле ў Вішневе імша ў беларускай мове адпраўлялася ксяндзом Уладзіславам Чарняўскім ужо ў 60-70-х гадох XX стагодзьдзя. Айцец Чарняўскі пераклаў на беларускую мову сьвятую імшу¹²². Рыма-каталіцкія багаслужбы адпраўляюцца штодзённа па-беларуску ў Менску, Нясвіжы, Наваградку, Мёрах. Апрача гэтага ў розных касьцёлах Менску, Гомеля, Магілёва, Горадні, Баранавічаў і Старых Двароў багаслужбу ўсходняга абраду ў беларускай мове служыў айцец Аляксандар Надсан кожны раз, калі прыяжджаў зь Лёндану ў Беларусь. Раіса Жук-Грышкевіч праяўляе спадзяваньне, што сытуацыя беларускае мовы ў рэлігійным жыцьці зьменіцца, калі Беларусь стане сапраўды незалежнай дзяржавай.

„Бясспрэчна, што сытуацыя беларускай каталіцкай царквы, ці то ўсходняга, ці заходняга абраду, у Беларусі вельмі цяжкая, так як цяжкой ёсьць і справа здабыцьця фактычнай дзяржаўнай незалежнасьці Беларусі – здабудзем незалежнасьць і беларускай царквы. Памагай нам Божа!”¹²³.

Поўнасьцю па-беларуску Сьвятую Імшу 24 сакавіка 1999 году перадала Беларуская Сэкцыя Ватыканскага Радыё. Было гэта зроблена на просьбу слухачоў зь Беларусі. Імшу адслужыў у Капліцы Дабравешчанья ў цэнтры прадукцыі праграмаў Ватыканскага Радыё айцец доктар Рабэрт Тамушанскі ў прысутнасьці групы беларусаў з Рыму й запрошаных гасьцей¹²⁴.

Б. У праваслаўных сьвятынях

Газэта „Беларусь” зьмясьціла пастановы Сьвяшчэннага Сабору Япіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Адзін з пунктаў пастановаў Сабору закранаў пытаньне беларускае мовы:

„Веручы, што ВАПЦарква ёсьць ад Бога, а беларуская мова – гэта талент, якога зьневажаць і забываць ніколі няможна, на Саборы пастаноўлена Сьв. Евангелье, Апостальскія Пасланьні й

¹²² *Парадак Сьвятой Імшы*, Лёндан-Вішнева 1988.

¹²³ Раіса Жук-Грышкевіч, *Беларуская мова ў каталіцкіх сьвятынях у Беларусі*, у: „Беларусь”, № 389, Нью-Ёрк, красавік 1992, с. 2.

¹²⁴ *Імша Ватыканскага радыё пабеларуску*, у: „Беларусь”, № 368, Нью-Ёрк, сакавік 1999, с. 5.

Заамвонную малітву на Багаслужбах чытаць пабеларуску, а пасья ўзгаднення тэксту й кампазыцыі малітваў «Верую» і «Ойча наш» таксама сьпяваць пабеларуску»¹²⁵.

Першая багаслужба па-беларуску была праведзеная 30 лістапада 1969 году ў Дэтройце. Аказалася, што пераклад царкоўнага служэння на беларускую мову ня ёсьць недасягальным¹²⁶.

Беларускія праваслаўныя багаслужбы праводзіліся ў розных гарадох заходняга сьвету, дзе жылі беларусы. Эміграцыйныя газеты паведамляюць пра дзьева багаслужбы, праведзеныя айцом Канстантынам Бандаруком у Мюнхэне – 24 сакавіка й 19 чэрвеня 1991 году. У сваіх казаньнях айцец Канстантын прыгадаў беларускіх сьвятых, гаварыў таксама пра важнасьць памятаньня роднае мовы, шанаваньня народных традыцыяў і багатае спадчыны беларускага народу¹²⁷.

Газэта „Беларус” адзначае прыезд у Нью-Ёрк Мітрапаліта Менскага й Беларускага Філарэта¹²⁸. На адной зь неафіцыйных сустрэчаў Мітрапаліту Філарэту давялося выказацца пра ягонае стаўленьне да беларускае мовы.

„Беларуская мова – сказаў Філарэт – «штучная» («искусственная») і было-б «ненатуральным», калі-б сьвятар у сваёй казані зьвярнуўся да вернікаў у беларускай мове. А пра багаслужбу ў беларускай мове дык і гутаркі быць ня можа, гэта, кажа Ўладзька Філарэт, гучэла-б зусім не на месцы»¹²⁹.

Гэтага стаўленьня – піша газэта „Беларус” – няк нельга назваць ані прагрэсыўным, ані справядлівым, ані нават хрысьціянскім.

¹²⁵ Япіскап Андрэй, *Пастановы Сьвяшчэннага Сабору Япіскапаў БАПЦ*, у: „Беларус”, № 146, Нью-Ёрк, чэрвень 1969, с. 1.

¹²⁶ М. Хациявіч, *Першая Божая Служба пабеларуску ў Дэтройце*, у: „Беларус”, № 153, Нью-Ёрк, студзень 1970, с. 3.

¹²⁷ В. Л., *Беларускія праваслаўныя багаслужбы*, у: „Беларус”, № 380, Нью-Ёрк, травень – чэрвень 1991, с. 8; *Беларускія праваслаўныя багаслужбы ў Мюнхэне*, у: „Беларускі Голас”, № 363, Таронта, ліпень 1991, с. 5.

¹²⁸ Газэта „Беларус” паведамляе, што Мітрапаліт Філарэт – расеец; сьвецкае прозьвішча – Кірыла Вахрамееў; нарадзіўся ў Маскве 21 сакавіка 1935 году; у сан мітрапаліта ўзьведзены 15 красавіка 1975 году; Мітрапалітам Менскім і Беларускаім стаў 10 кастрычніка 1978 году.

¹²⁹ Аркадзь Будзіч (псэўданім Янкі Запрудніка), *Мітрапаліт Філарэт і беларуская мова*, у: „Беларус”, №№ 301-302, Нью-Ёрк, чэрвень – ліпень 1982, с. 2.

„Стаўленьне гэтае традыцыйна маскоўскае – рэакцыйнае й калянізатарскае”¹³⁰.

Іншыя мовы, чым расейская – у ацэнцы Мітрапаліта – горшыя. Параўнаў ён двух каталіцкіх ксяндзоў: адзін зь іх прынцыпова гаворыць казані па-беларуску, чым – па словах Мітрапаліта – выяўляе сваю нацыянальную крайнасць, а другі прынцыпова карыстаецца польскаю моваю, і таму вернікі яго не разумеюць.

З выказванняў Мітрапаліта Філарэта пра мову ў сьвятынях Аркадзь Будзіч робіць наступныя высновы: 1. альбо Мітрапаліт Філарэт ня ведае й ведаць ня хоча пра беларускую нацыянальную культуру ў БССР, чым падкрэсьлівае „чужароднасць маскоўскага праваслаўя на Беларусі, імперыялістычны характар гэтае рэлігіі ды ейную калянізатарска-этнацыдную існасьць”¹³¹; альбо Мітрапаліт, ведаючы пра прывязанасьць беларусаў да свае мовы, „сьведама дапамагае бязбожным савецкім русыфікатарам Беларусі мэтадам пашырэння на Захадзе дэзынфармацыі аб тым, што Беларусы, быццам-бы, не шануюць і не бароняць свае роднае мовы ды імкнуцца чуць расейскую мову ў тых праваслаўных цэрквах, якіх улада яшчэ не паперарабляла ў атэістычныя музэі, канцэртныя залі ды складзішчы”¹³².

А. Будзіч піша, што праваслаўныя ў БССР павінны дамагацца, каб Мітрапалітам Менскім і Беларускім быў беларус, які не абражаў бы нацыянальных пачуцьцяў вернікаў і не называў бы штучнай мову, што прыйшла „ад сьв. Еўфрасіньні Полацкай й сьв. Кірылы Тураўскага, ад перакладніка Бібліі Францішка Скарыны й абаронцаў гэтае мовы Васіля Цяпінскага, Мялета Сматрыцкага ды сотняў тысячаў іхных паслядоўнікаў праз усе стагодзьдзі, у тым ліку Якуба Коласа й Янкі Купаль”¹³³.

Янка Запруднік зьвяртае ўвагу на інтэрвію, якое ў Мітрапаліта Філарэта ўзяў выкладчык Менскага Інстытуту Культуры Валеры Няфёд. Асабліва ўзьбянтэжыла выказваньне Мітрапаліта Філарэта пра ачышчэньне беларускае мовы.

„Мы павінны (...) ачысьціць беларускую мову ад усіх напластаваньняў, каб яна запраўды была мовай народу, была прасякнутая народным духам, а не стваралася паводля ‘прынцыпу’ абы толькі ня быць падобнай да расейскае”¹³⁴.

¹³⁰ Тамсама.

¹³¹ Тамсама, с. 3.

¹³² Тамсама.

¹³³ Тамсама.

¹³⁴ Янка Запруднік, *Мітрапаліт Філарэт і беларуская мова*, у: „Беларус”, № 361, Нью-Ёрк, жнівень 1989, с. 3.

Аўтар публікацыі задумоўваецца, хто гэта будзе ачышчаць беларускую мову, і ці Ўладыка намерваецца супрацоўнічаць з Таварыствам Беларускай Мовы, у статутце якога таксама запісана, што „мае на мэце пашырэнне ўжытку беларускай мовы (...), захаваньне яе чысьціні й самабытнасьці”¹³⁵.

Факт, што на ўстаноўчым сходзе Таварыства Беларускай Мовы былі два каталіцкія сьвятары, але ніводнага прываслаўнага, сьведчыць пра тое, што:

„Руская Праваслаўная Царква на Беларусі яшчэ не зусім пагадзілася з тым, што і для яе настаў час беларусізацыі”¹³⁶.

Адсутнасьць аўтакэфаліі беларускага прываслаўя аб’ектыўна й суб’ектыўна уніфікуе вернікаў Беларусі й Расіі¹³⁷.

– У прываслаўных сьвятынях у Польшчы

У Польшчы Праваслаўная Царква мае аўтакефалію. Тэарэтычна можа яна самастойна пастанаўляць пра ўсе свае справы. Здавалася б, што ў такой сытуацыі на тэрыторыі Беласточчыны, дзе бальшыня прываслаўных вернікаў гэта беларусы, не павінна быць праблемаў з увядзеньнем беларускае мовы ў багаслужбу. Андрэй Галішэўскі піша:

„Раней Праваслаўная Царква думала аб тым, каб у Польшчы Беларусы маглі пачуць казаньне пабеларуску ды пагутарыць із сваім сьвятаром таксама гэтай-жа мовай (але замяніць тэкст царкоўнаславянскі на беларускі ня было спробаў у Польшчы). У Духоўнай Сэмінарыі ў Варшаве выкладалася беларуская мова й некаторыя прадметы на ёй. Ясна, што гэтага дамагліся самыя Беларусы, а галоўна сама Царква. Але з часам у моц розных акалічнасьцяў (пра якія трэба гаварыць асобна) уладыкі зьмянілі сваю пазыцыю. Вось гэтага голасу на карысьць беларускае мовы й ня чуваць цяпер з боку кіраўніцтва Царквы”¹³⁸.

Беларусы ў Польшчы патрабавалі таксама ўвесці беларускую мову ў багаслужбу. Ад імя І Зьезду Беларускіх Студэнтаў у Польшчы быў высланы Праваслаўнаму Мітрапаліту Варшаўскаму і Ўсяе Польш-

¹³⁵ Тамсама.

¹³⁶ Тамсама.

¹³⁷ Elżbieta Smułkowa, *Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja czy coś innego?*, w: *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok 2000, s. 98.

¹³⁸ Андрэй Галішэўскі, *Беларусы, Праваслаўная Царква і беларуская мова ў Польшчы*, у: „Беларус”, № 317, Нью-Ёрк, сакавік 1984, с. 2.

шчы ліст з просьбаю-заклікам, каб Праваслаўная Царква выступала „зь ініцыятывай дзейнасці на беларускай ніве і стварала карысныя ўмовы дзеля захавання і развіцця нацыянальнай сьвядомасці”¹³⁹. У лісьце да Мітрапаліта сказана:

„Прапануем паступова і неадкладна ўключыць беларускую мову ў багаслужбы, выдавецкую дзейнасць ды весці на ёй працу зь дзецьмі і моладзьдзю”¹⁴⁰.

Беларусы ў ЗША выказваюць спадзяваньне, што прыйдзе такі час, калі сьвятары Беластоцшыны загавораць да сваіх вернікаў па-беларуску.

А. Галішэўскі адзначае, што нацыянальная сьвядомасьць сьвятароў Беластоцшыны слабая. Многія зь іх дрэнна паслугоўваюцца беларускай мовай, а шмат хто ўвогуле яе не ўжывае. Прычына ў тым, што не давялося ім вывучаць беларускае мовы. Апрача гэтага яны ня бачаць патрэбы рабіць намаганьні ў гэтым накірунку, паколькі большыня жыхароў Беластоцшыны гаворыць сваім дыялектам. У казанях культывуецца старая традыцыя, якая засталася ў спадчыну з царскіх яшчэ часоў – па-расейску. Гэтай мовай праваслаўным сьвятарам у Польшчы лягчэй карыстацца, паколькі навучаньне ў Духоўнай Сэмінарыі вядзецца менавіта на расейскай мове, а не на беларускай.

„Беларус” заўважае, што праваслаўныя сьвятары Беластоцшыны ўсё часцей пачынаюць у казанях карыстацца польскай мовай, асабліва ў гарадох. Такім чынам Праваслаўная Царква йдзе ўслед за Каталіцкім Касьцёлам і пачынае спрыяць хутчэйшай асыміляцыі беларускага насельніцтва ў Польшчы. Беларусы-каталікі ўжо поўнасьцю спаліянізаваліся, паколькі ў народзе назіраецца частае атаесамліваньне веравызнаньня з нацыянальнасьцю – каталіцызм успрымаецца як польская рэлігія, і таму польская мова спрыяе палянізацыйнаму працэсу¹⁴¹.

„Без беларускай мовы, мовы тубыльцаў, лёс праваслаўнае царквы ў Беластоцкім краі перастане кагокольвек неспакойць у пакаленьні нашых праўнукаў, якія, праўда, яшчэ народзяцца, але іхнымі бацькамі будуць нашы, апалячаныя да шпіку касьцей, унукі, да якіх мы ўжо і не дапусьцім «рускага»!”¹⁴²

¹³⁹ *Беларускую мову ў Царкву*, у: „Беларус”, № 340, Нью-Ёрк, кастрычнік 1987, с. 4.

¹⁴⁰ Тамсама.

¹⁴¹ *Праваслаўная Царква ў Беластоцкім Краі і беларуская мова ў ёй*, у: „Беларус”, № 314, Нью-Ёрк, лістапад – сьнежань 1983, с. 2; № 315, студзень 1984, с. 2; № 316, люты 1984, с. 2; № 317, сакавік 1984, с. 2; № 318, красавік 1984, с. 2.

¹⁴² Тамсама, № 317.

Газета „Беларус”, паведамляючы пра выхад Календара Варшаўскае Праваслаўнае Мітраполіі на 1983 год, сьцьвярджае адсутнасць у ім беларускае мовы.

„Асноўная мова календара, выдадзенага для Беларусаў і Ёўкраінцаў, як гэта ні парадаксальна, – расейская. Частка матар’ялу – каляндар галоўных сьвятаў, склад сынадальнае й парахвіяльнае адміністрацыі (з адрасамі й нумарамі тэлефонаў) – пададзена папольску; папольску зьмешчаная й частка хронікі – прыкладам, артыкул пра 10-годзьдзе царкоўнага хору ў Варшаве (у артыкуле, між іншага, згадваюцца прозьвішчы Куаіковіча й Равенскага, як кампазітараў, што пісалі царкоўную музыку). Паўкраінску пададзеныя толькі сьвятцы, сьледам за расейскімі. Беларускае мова у календары поўнасьцяй зігнараваная”¹⁴³.

На Беласточчыне не існуе выразных паралеляў паміж нацыянальнасьцю, веравызнаньнем і мовай – адзначае Яўген Мірановіч¹⁴⁴, дасьледнік нацыянальнай сьвядомасьці праваслаўнага насельніцтва Беласточчыны. Праваслаўныя масы не зьвязаныя ні нацыянальнай ідэалёгіяй, ні палітычнай. Праўда, значная частка праваслаўных лічць сябе беларусамі, але няма доказаў, якія сьведчылі б, што з гэтай самаідэнтыфікацыяй спалучаецца жаданьне абароны асноўных беларускіх каштоўнасьцяў: мовы, культуры, выхоўваньня дзяцей на беларусаў.

Для большыні асноўным паказьнікам адметнасьці ў параўнаньні з польскім атачэньнем ёсьць менавіта праваслаўе. Рэлігійны крытэрыі, а не нацыянальны, зьяўляецца асноўным элемэнтам, які адрознівае беларускамоўных католікаў ад праваслаўнага атачэньня, якое ўспрымаецца як „рускае”. Праваслаўнае грамадства вернікаў праваслаўя ўспрымае як „сваіх”, „нашых”. Раней былі гэта мясцовыя праваслаўныя жыхары вёскі, якія размаўлялі „па-свойму”, „па-руску”, а сёньня гэта ўсе, хто быў хрышчаны ў царкве й не зьмяніў свайго веравызнаньня. Мова, як крытэрыі, які кваліфікаваў да групы сваіх, з часам страціла сваё значэньне¹⁴⁵.

Дасьледаваньні Анджэя Садоўскага паказваюць, што 75,9% праваслаўных сваю самаідэнтыфікацыю найахвотней абмяжоўвае да

¹⁴³ *Каляндар Варшаўскае Праваслаўнае Мітраполіі*, у: „Беларус”, № 313, Нью-Ёрк, кастрычнік 1983, с. 6.

¹⁴⁴ Eugeniusz Mironowicz, *Świadomość narodowa ludności prawosławnej Białostocczyzny, w: Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok 2000, s. 50-55.

¹⁴⁵ Тамсама, с. 51.

паняцця праслаўны. На пытаньне пра нацыянальнасьць, праслаўныя жыхары Беларуччыны на пачатку 90-х гадоў мінулага стагодзьдзя залічалі сябе: да польскай нацыянальнасьці – 53% апытаных, да беларускай – 28%, да ўкраінскай – 2%, да рускай – 10%, а астатнія не маглі рашыцца, да якой нацыянальнай групы сябе аднесці.

Я. Мірановіч параўноўвае вынікі апытаньня А. Садоўскага з апытаньнем, праведзеным ім самім на пачатку 80-х гадоў і сьцьвярджае, што лічбы паказваюць пра вельмі хуткае зьмянізньне колькасці рускіх на Беларуччыне й павелічзньне групы праслаўнага насельніцтва, якое ўважае сябе за палякаў. Амаль не зьмяніўся адсотак беларусаў, нягледзячы на ўзнікзньне ў тым часе некалькіх беларускіх арганізацыяў, якія розным спосабам узьдзеінічалі на асяродзьдзе праслаўнага жыхарства. Не аказала таксама ніякага ўплыву на зьмену нацыянальнае сьвядомасці праслаўных інтэнсіўная ўкраінская прапаганда.

Праслаўныя палякі на Беларуччыне значна адрозніваюцца сваёй сьвядомасцю ад палякаў-каталікоў, перш за ўсё сваім стаўленьнем да польскае нацыянальнае міталёгіі. Праслаўныя палякі, як сукупнасьць, не адносяцца таксама недобразчыліва да беларускае нацыянальнае культуры, хоць асабіста не атаесамліваюцца зь ёю. Падобны іхны стасунак і да расейскае культуры. Польскую культуру не ўспрымаюць як цалкам сваю, а беларускую, расейскую ці ўкраінскую – як цалкам чужую. Для праслаўных палякаў польскасць не зьяўляецца прычынай да гонару, але часцей выклікае боязі, ці часам ягоная „руская рэлігія” не ўспрымаецца як элемэнт, які выключает яго з польскае нацыянальнае супольнасці. Значыць, часта застаюцца яны ў антаганізмах з самімі сабою. Праслаўныя палякі адчуваюць, што яны іншыя, чым палякі-каталікі. Польская нацыянальная сьвядомасць у вялікай ступені функцыянуе згодна з прынцыпам дзяржаўнае прыналежнасьці, а таксама выхаваньня ў польскай культуры. Польскасць аднак не перакрэсьлівае адчуваньня прыналежнасьці да руска-бізантыйскага культурнага кола.

Як сярод праслаўных палякаў, гэтак і беларусаў, можна гаварыць пра выступаньне розных катэгорыяў успрыманьня польскасці й беларускасьці. Ёсьць палякі, для якіх польскасць вынікае з факту жыцьця ў польскай дзяржаве, і ёсьць беларусы, для якіх беларускасьць вынікае з факту вызнаваньня праслаўя. На другім полюсе знаходзяцца тыя беларусы й тыя праслаўныя палякі, нацыянальную сьвядомасць якіх кшталтавала адна з нацыянальных культураў.